

PIEMINEKĻU VALDES DARBS RĪGAS VECPILSĒTAS ARHITEKTŪRAS MANTOJUMA SAGLABĀŠANĀ VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ (1941. gada jūlijs – 1944. gada jūlijs)¹

Mārtiņš Mintauris

Dr. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, docents.
Zinātniskā tēma: kultūras mantojuma aizsardzības vēsture un teorija.
E-pasts: martins.mintauris@lu.lv

Rakstā aplūkota Pieminekļu valdes darbība Otrā pasaules kara gados, kas bija saistīta ar Rīgas vecpilsētas arhitektūras mantojuma saglabāšanas un izpētes pasākumiem pēc 1941. gada vasarā notikušā postošā ugunsgrēka. Pieminekļu valdes darbība izvērtēta vācu okupācijas laikā Latvijas teritorijā realizētās kultūrpolitikas kontekstā, skarot arī kolaborācijas problēmas. Rakstā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva fondu un Rīgas pilsētas Būvvaldes Arhitektūras pārvaldes Kultūras pieminekļu aizsardzības nodaļas materiāli, kā arī historiogrāfija par apskatāmā laika posma politisko un kultūras vēsturi.

Atslēgas vārdi: Pieminekļu valde, Vecrīga, Latvija Otrā pasaules kara laikā, arhitektūras mantojums.

IEVADS

2013. gada rudenī aprit deviņdesmit gadi kopš pirmās nacionālā kultūras mantojuma aizsardzības institūcijas – Latvijas Republikas Pieminekļu valdes – dibināšanas. Pieminekļu valdes izveidošanas un darbības vēsturei ir veltītas vairākas publikācijas, kas attiecas uz valdes paveikto arheoloģijas,² vēstures³ un arhitektūras pieminekļu⁴ aizsardzības jomā starpkaru periodā. Mākslas vēsturnieks un pieminekļu aizsardzības speciālists Rihards Pētersons (dz. 1952) savos pētījumos aplūkojis Pieminekļu valdes kā Izglītības ministrijas struktūrvienības izveidošanās priekšvēsturi,⁵ kā arī valdes darbā iesaistīto personību un autoritārā režīma ideoloģijas ietekmi uz pieminekļu aizsardzības darbu Latvijas Republikā līdz 1940. gadam.⁶

Daudz mazāk līdz šim ir apzinātas Pieminēkļu valdes aktivitātes 1940. gada otrajā pusē un 1941. gada sākumā pēc padomju okupācijas režīma izveidošanas, kā arī tam sekojošajā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā līdz Otrā pasaules kara beigām Latvijas teritorijā. Dažas tā laika norises ieskicētas pētījumā par vēstures pieminēkļu aizsardzību⁷ un citas visai epizodiski atspoguļotas laikabiedru atmiņu publikācijās,⁸ tomēr kopumā Latvijas kultūras mantojuma aizsardzība Otrā pasaules kara gados tikpat kā nav pētīta.

Pieminēkļu aizsardzības teorijas un prakses attīstības vēsture mūsdienu Rietumu historiogrāfijā tiek uzskatīta par patstāvīgu un nozīmīgu pētījumu virzienu, jo tā atspoguļo sabiedrības attieksmi pret savu vēsturi un līdz ar to arī pagātnes izmantošanu tagadnes vajadzībām. Pieminēkļu aizsardzības pasākumi ietver sabiedrībai nozīmīgu materiālās kultūras mantojuma objektu apzināšanu, atlasīšanu un aizsardzību, piešķirot šiem objektiem ne tikai māksliniecisku un vēsturisku vērtību, bet arī noteiktu sociālpolitisko nozīmi.⁹ Kultūras mantojuma saglabāšana ir sociāla darbība, kas vienmēr ir saistīta ar t.s. atmiņas politiku, proti, ar noteikta veida pagātnes tēla un kolektīvās vēsturiskās atmiņas veidošanu, kas atspoguļo politiskās ideoloģijas ietekmi uz cilvēku apziņu.¹⁰ Līdz ar to 20. gadsimtā pieminēkļu aizsardzība no relatīvi šauras, galvenokārt ar mākslas vēsturi un arheoloģiju saistītas nozares ir kļuvusi par nozīmīgu kultūrpolitikas un sociālās dzīves faktoru. Kā atzīmējis austriešu mākslas vēsturnieks Vilfrīds Lips (*Wilfried Lipp*, dz. 1945), vēstures un pieminēkļu aizsardzības saistība izpaužas trijos līmeņos. Pirmkārt, vēsture, tās materiālo liecību saglabāšana ir pieminēkļu aizsardzības darbības galvenais objekts un mērķis. Otrkārt, pieminēkļu aizsardzības darbs ir vēsturisks fenomens, noteiktu sabiedrības attīstības procesu rezultāts, tādēļ vēsture ir tā, kas nosaka arī pieminēkļu aizsardzības darba saturu. Treškārt, pieminēkļu aizsardzība savukārt interpretē un izmaina vēsturi un tās uztveri sabiedrībā.¹¹ Tādēļ pieminēkļu aizsardzības pasākumi mūsdienās tiek aplūkoti sociālās vēstures izpētes kontekstā un atzīti par būtisku historiogrāfijas sastāvdaļu.

Raksta uzdevums ir raksturot Pieminēkļu valdes darbu Rīgas vecpilsētas vēsturisko celtnu saglabāšanas jomā Otrā pasaules kara gados, kad Latvijas teritorijā pastāvēja nacistiskās Vācijas okupācijas režīms. Lai to izdarītu, ir nepieciešams noskaidrot, kāda bija pieminēkļu aizsardzības sistēmas formālā struktūra un kādi bija vēsturisko apstākļu veidotie nosacījumi, kas ietekmēja šī darba

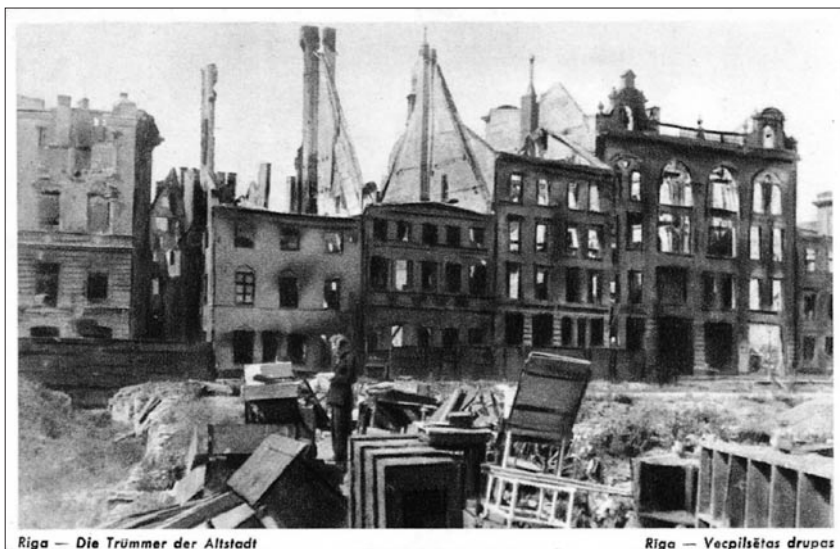
rezultātus minētajā laika posmā. Kā zināms, vācu okupācijas periods Rīgā Otrā pasaules kara laikā datējams, sākot ar 1941. gada jūnija beigām un beidzot ar 1944. gada oktobra sākumu, turklāt perioda hronoloģiskās robežas iezīmēja vācu un padomju karaspēka kaujas darbība, kas nodarīja ievērojamus postījumus Vecrīgas apbūvei.

Rakstā izmantoti gan Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienību: Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) un Latvijas Valsts arhīva (LVA) fondu materiāli, kas attiecas uz Pieminekļu valdes un tai tolaik pakļautā Valsts vēsturiskā muzeja (tagad Latvijas Nacionālais vēstures muzejs) darbību, gan apskatāmajā laika posmā vācu un latviešu valodā iznākušo preses izdevumu – tirāžas ziņā lielāko laikrakstu “Tēvija” (1941–1945) un “*Deutsche Zeitung im Ostland*” (1941–1944), kā arī žurnālu “Laikmets” (1942–1944) un “*Ostland*” (*Monatsschrift des Reichskommisars für das Ostland*, 1942–1944) publikācijas. Atsevišķu vēstures avotu grupu veido tagadējās Rīgas pilsētas Būvvaldes Arhitektūras pārvaldes Rīgas pilsētas kultūras pieminekļu aizsardzības nodaļas (RPB AP KPAN) materiāli, to skaitā unikālie protokoli, kuros fiksēta sagrauto Vecrīgas namu drupu novākšanas un arhitektoniski vērtīgo detaļu savākšanas darbu norise no 1941. gada 1. jūlija līdz 29. oktobrim.¹² Šos materiālus papildina 1943. un 1944. gadā Pieminekļu valdes vecākā inspektora arhitekta Pētera Ārenda (1900–1960) publicētie darbi par Rīgas Melngalvju namu¹³ un Svētā Pētera baznīcu.¹⁴ Tie ietver minēto celtnu būvvēstures aprakstu, ugunsgrēkā iznīcināto un daļēji saglabājušos interjera priekšmetu uzskaitījumu, kā arī īsu vēsturisko celtnu atlieku izpētes darbu raksturojumu; šeit publicēti arī abu celtnu un to detaļu uzmērījumi.

Dokumentārajos vēstures avotos, kas raksturo Latvijas teritorijā šajā laika posmā veiktos pieminekļu aizsardzības pasākumus, tieši Rīgas vecpilsētai ir pievērsta pastiprināta uzmanība, bet par citām Pieminekļu valdes un ar to saistīto institūciju aktivitātēm pieminekļu aizsardzības jomā šajā laikā ir saglabājušās visai fragmentāras ziņas. Savukārt historiogrāfijā Vecrīgas arhitektūras mantojuma liktenis Otrajā pasaules karā līdz šim ir aplūkots kopējos pilsētas vēstures ietvaros¹⁵ vai arī saistībā ar konkrētām vēsturiskajām celtnēm, visbiežāk – Svētā Pētera baznīcu,¹⁶ rātsnamu,¹⁷ kā arī Melngalvju namu¹⁸ un ar šo celtnu saglabāšanas vai atjaunošanas darbiem. Kopumā pieejamais vēstures avotu un literatūras klāsts, ieskaitot atmiņu publikācijas, ļauj pievērsties raksta uzdevumā formulētā

1. att.

Rātslaukuma
ziemeļu puses
apbūve. 20. gs.
30. gadi. Avots:
www.letonika.lv

Rīga — Die Trümmer der Altstadt

Rīga — Vecpilsētas drupas

2. att. Rātslaukuma ziemeļu puses apbūve pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte.
Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas
muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4506

jautājuma izpētei un rada priekšnoteikumus tam, lai Vecrīgas arhitektūras mantojuma aizsardzības pasākumus varētu izvērtēt plašākā nacistu okupācijas režīma īstenotās kultūrpolitikas¹⁹ kontekstā.

Nacistiskās Vācijas kultūrpolitikai vienā no tā dēvētajiem okupētajiem Austrumu apgabaliem – Ostlandes reihskomisariātā, kurā apskatāmajā laika periodā ietilpa arī Latvijas ģenerālapgabals, – ir

veltīts 1981. gadā Vācijas Federatīvajā Republikā publicētais vēsturnieka Hansa Dītera Handraka (*Hans-Dieter Handrack*) pētījums,²⁰ savukārt mūsdienu Latvijas historiogrāfijā šai tēmai atsevišķā rakstā pievērsies vēsturnieks Kārlis Kangeris (dz. 1948).²¹ Viņš formulējis arī turpmāk šeit izmantoto kultūrpolitikas definīciju, kas piemērota Latvijas apstākļiem šajā laika posmā: “Jēdziens “kultūrpolitika” būtībā aptver visas garīgās dzīves jomas: izglītību, zinātņi, dažādas mākslas nozares, kultūras vērtību krātuves – visas tās garīgās dzīves sfēras, kas bija okupācijas pārvaldes redzes lokā, kuras vajadzēja pakļaut pārraudzībai un kuras kopumā veidoja, kā vācieši paši izteicās, latviešu “īpatnējo tautisko kultūru.””²² Ar nelieliem papildinājumiem K. Kangera izdarītie secinājumi iekļauti kolektīvajā darbā par Latviju Otrā pasaules kara laikā, kas satur atsevišķu nodaļu par nacistu režīma ideoloģiju un kultūrpolitiku.²³

Atsevišķi Latvijas teritorijā no 1941. gada jūlija līdz 1945. gada maijam realizētās kultūrpolitikas aspekti, kas saistīti ar vācu okupācijas laika mākslas dzīvi, politisko cenzūru un nacistu propagandas resora darbību, ir raksturoti mākslas zinātnieka Jāņa Kalnača (dz. 1956)²⁴ un vēsturnieka Kaspara Zeļļa (dz. 1972)²⁵ monogrāfijās, kas ir vienīgie apkopojšie pētījumi par minētajām tēmām. Tiem raksturīgā augstā informācijas detalizācijas pakāpe dod iespēju šos darbus izmantot arī citu tēmu pētniecībā. Piemēram, J. Kalnača piedāvātā vācu okupācijas laika kultūrpolitikas periodizācija ir lietojama arī šajā periodā realizēto pieminēto aizsardzības pasākumu sistematizācijai. Tā ietver trīs galvenos posmus: 1) Vācijas militārās varas un civilās pārvaldes sistēmas izveidošanas posmu (no 1941. gada jūnija līdz decembrim); 2) nacistu okupācijas varas stabilitātes posmu (no 1942. gada janvāra līdz 1944. gada jūlijam) un 3) Kurzemes posmu (no 1944. gada oktobra līdz 1945. gada maijam).²⁶ Tomēr plašāki pētījumi par vācu okupācijas laika kultūrpolitiku mūsdienu Latvijas historiogrāfijā nav izdarīti, jo “vēsturnieku interesi par šo posmu Latvijas vēsturē nosaka tā sabiedriskā aktualitāte un politiskā rezonanse”,²⁷ kas pagaidām netiek saistīta ar kultūras politikas²⁸ un pieminēto aizsardzības tematiku.

Jāatzīmē, ka atšķirīga situācija patlaban veidojas Igaunijā, kur jauno mākslas vēsturnieku interesi ir piesaistījusi tieši arhitektūras mantojuma objektu aizsardzības prakse nacistu okupācijas režīma pastāvēšanas laikā, šī pētījuma autorei²⁹ uzdotot arī Latvijas gadījumā aktuālo jautājumu par politiskās ideoloģijas ietekmi uz piemi-

nekļu aizsardzības darbu un par tā iespējamo kontinuitāti, salīdzinot situāciju Igaunijas Republikā pirms padomju okupācijas un Otrā pasaules kara gados. Latvijā, neraugoties uz jau pasen izteikto aicinājumu pievērsties vispusīgākai un dziļākai vācu okupācijas laika kultūrpolitikas analīzei,³⁰ joprojām nākas izlīdzēties galvenokārt ar notikumu laikabiedru atmiņās sniegtajām ziņām. Viens no informatīvi bagātākajiem darbiem plašajā memuārliteratūras klāstā par Otro pasaules karu Latvijā ir publicista, bij. Valsts bibliotēkas direktora (1941–1944) un vienlaikus (1943–1944) arī Zemes pašpārvaldes Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta vadītāja Žaņa Unāma (1902–1989) emigrācijā divos sējumos publicētās atmiņas.³¹ Tās uzskatāmas par samērā objektīvu vēstures avotu, jo Ž. Unāma amats Zemes pašpārvaldē nebija saistīts ar militāro sfēru un represijām pret iedzīvotājiem, kas varētu mudināt autoru pēc kara noklusēt svarīgus datus par savu darbību. No otras puses, viņa amats deva iespēju būt labi informētam par vispārējo stāvokli kultūrpolitikas jomā. Atmiņu pirmajā sējumā atrodamas ziņas par nacistu militārās un civilās pārvaldes ierēdņu nostāju attiecībā uz muzeju darbu un citiem ar Latvijas kultūras mantojuma saglabāšanu saistītiem jautājumiem 1941. gada rudenī, kā arī informācija par latviešu inteliģences priekšstatiem par saviem uzdevumiem vācu okupācijas laikā kopumā, kas ir būtiska laikmeta konteksta izpratnei.

Līdz šim apjoma ziņā plašākajā dokumentu publikācijā par padomju un nacistu okupācijas varu īstenoto politiku Latvijā³² t.s. vācu laika kultūrpolitikas jautājumi atspoguļoti ļoti vispārīgi. Šajā krājumā ir atrodami materiāli par Ostlandes pārvaldes sistēmas organizāciju, oficiālo valodu lietojumu un Rīgas ielu pārdēvēšanu, taču tajā nav neviena dokumenta par Izglītības un kultūras ģenerāldirekciju un tās darbību. Iespējams, ka tas daļēji izskaidrojams ar grūtībām, ko rada nacistu īstenotās kultūrpolitikas konfidencialitāte: vācu iestāžu norādījumi un t.s. vadlīnijas daudzos gadījumos tika dotas tikai mutiski, turklāt nacistu amatpersonas konsekventi un rūpīgi sekoja tam, lai bijušo Baltijas valstu iedzīvotājiem netiktu izpausti šīs politikas tālākie mērķi, kas saistījās ar viņu pārvācošanas un deportācijas plāniem, kuru realizācija faktiski bija tikai atlikta līdz kara beigām.³³

Vecrīgas arhitektūras mantojuma izpētes un saglabāšanas darbu Otrā pasaules kara gados ietekmēja gan pieminekļu aizsardzības

nozares institūciju pieņemtie lēmumi, gan nacistu realizētās kultūrpolitikas nostādnes, kas tieši vai netieši ietekmēja minēto lēmumu pieņemšanu, tādēļ šiem jautājumiem pievērsīsimies vispirms.

PIEMINEKĻU VALDE VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ

Kultūras pieminekļu aizsardzība, tāpat kā visa kultūrpolitikas nozare kopumā, pirmos ideoloģiskos un strukturālos pārkārtojumus piedzīvoja jau 1940. gada vasarā.³⁴ Pēc Latvijas Republikas aneksijas 1940. gada jūlija beigās un augusta sākumā padomju vara sāka īstenot mērķtiecīgu sovetizācijas procesu,³⁵ kura ietvaros tika veiktas arī administratīva rakstura izmaiņas. Transformējot valsts pārvaldes sistēmu, Izglītības ministrija, kuras pakļautībā atradās Pieminekļu valde, tika pārdēvēta par Izglītības tautas komisariātu, bet pati Pieminekļu valde kļuva par šī komisariāta Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļu. Tomēr 1940.–1941. gadā izmaiņas tās darbībā bija vairāk formālas, jo padomju okupācijas režīms Latvijā nepaspēja ieviest Padomju Savienībā spēkā esošo kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmu.³⁶

Pēc Pieminekļu valdes priekšsēdētāja arheologa Franča Baloža (1882–1947) aizbēgšanas uz Zviedriju 1940. gada 9. jūlijā valdi līdz 4. augustam formāli vadīja viņa pilnvarotais vecākais inspektors P. Ārends,³⁷ vēlāk par tās vadītāju tika iecelts kāds VK(b)P biedrs Ulrihs Būcens (1867–1953), kurš bija atgriezies Latvijā no Padomju Savienības.³⁸ Kā liecina Pieminekļu valdes darba atskaišu materiāli,³⁹ padomju okupācijas laikā pamatos tika saglabāti agrākie darbības virzieni, kas bija saistīti ar kultūras mantojuma objektu apzināšanu, inventarizāciju un vēsturisko celtnu pārbūves vai atjaunošanas darbu kontroli, kā neizbēgamu realitāti akceptējot komunistiskās ideoloģijas diktētās prasības. Taču tā ir atsevišķa pētījuma tēma.

Pieminekļu valdes darbības atjaunošana vācu okupācijas laikā bija saistīta ar jaunām strukturālām pārmaiņām, kas pavadīja komplicēto un pretrunīgo tā dēvētās Zemes pašpārvaldes veidošanās procesu. Tikai 1942. gada sākumā oficiāli apstiprinātās Ostlandes reihskomisariāta Latvijas ģenerālapgabala Zemes pašpārvaldes institūcijas, t.s. ģenerāldirekcijas, faktiski sāka veidoties jau 1941. gada jūlijā, kad Latvijas teritorijā vēl darbojās vācu militārās pārvaldes sistēma.⁴⁰ Pieminekļu valde šajos apstākļos saglabāja agrāko pakļautību izglītības nozarei.

3. att. Kamarina nama drupu nojaukšana Rātslaukumā pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4505

Izglītības ģenerāldirekcija inženiera ķīmiķa Jāņa Celma (1895–1968) vadībā⁴¹ bija viena no desmit 1941. gada jūlija beigās izveidotajām puslegālās pašpārvaldes struktūrvienībām, kuru darbību ar nelielām personālsastāva izmaiņām akceptēja arī Latvijas teritorijas civilās pārvaldes vadītājs ģenerālkomisārs Rīgā Oto Heinrihs Drehsleris (*Otto Heinrich Drechsler*, 1895–1945), bijušais Lībekas pilsētas birģermeistars.⁴² Tādējādi Izglītības ģenerāldirekcija sākotnēji veidojās pašorganizācijas ceļā, piesaistot darbam nozarē bijušos Latvijas Republikas valsts iestāžu ierēdņus. Saskaņā ar ģenerālkomisāra 1942. gada 27. janvāra rīkojumu⁴³ tā paša gada 7. februārī tika izveidota Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija un noteikta tās struktūra, ko veidoja divi departamenti un Mākslas izglītības daļa ar attiecīgajām apakšnodaļām. Pieminekļu valde ietilpa ģenerāldirekcijas Zinātnisko iestāžu un vispārējo lietu departamentā,⁴⁴ un tai bija pakļauts Valsts vēsturiskais muzejs, Brīvdabas muzejs un citi muzeji, “kas pēc savas būtības atbilst Pieminekļu valdes kompetencēm”, kā arī piemiņas vietas, kas šajā dokumentā netika tuvāk raksturotas.

Pieminekļu valdes nosaukums oficiāli tika atjaunots jau 1941. gada jūlijā,⁴⁵ lai gan sarakstē ar pieminekļu īpašniekiem un Rīgas pašvaldības ierēdņiem dažkārt vēl 1942. gadā tika lietots arī tās iepriekšējais nosaukums – Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļa. 1941. gada septembra otrajā pusē⁴⁶ ar Izglītības ģenerāldirekcijas rīkojumu⁴⁷ par Pieminekļu valdes priekšsēdētāju iecēla atvaļināto Latvijas armijas ģenerāli Verneru Tepferu (1893–1958), kurš no 1934. līdz 1940. gadam bija arī Kara muzeja padomes priekšsēdētājs. Pēc vācu civilās pārvaldes struktūru izveidošanās Latvijas teritorijā to rokās nonāca formālā pārraudzība un arī faktiskā vara pār Zemes pašpārvaldes iestādēm, un šis princips attiecās arī uz Pieminekļu valdi. Tādēļ Pieminekļu valdei vajadzēja saskaņot savu darbību ar ģenerālkomisariāta Rīgā Kultūras nodaļu,⁴⁸ ko līdz 1943. gadam vadīja vācbaltietis Karls fon Strickis (*Karl von Strytzky*, 1911–1943), pēc tam – Kurts Dīlfers (*Kurt Dülfer*, 1908–1973).⁴⁹ Politisko režīmu maiņa 1940. un 1941. gadā tomēr nepārtrauca un būtiski neizmainīja Pieminekļu valdes darbu. Lielākā daļa tās speciālistu palika strādāt šajā institūcijā līdz pat 1944. gada rudenim, tāpēc var apgalvot, ka valdes praktiskajā darbībā tika saglabāta pēctecība ar Latvijas Republikas laikā izveidotajām iestrādēm. Salīdzinot 1941. gada 10. janvārī sastādīto Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas darbinieku sarakstu⁵⁰ ar analogu dokumentu, kas tika sastādīts 1942. gada 15. augustā,⁵¹ redzams, ka starplaikā Pieminekļu valdes darbinieku skaits pieaudzis no desmit līdz septiņpadsmit cilvēkiem, taču mainījies galvenokārt valdes tehniskā personāla sastāvs.

Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas funkcijas bija līdzīgas citu Zemes pašpārvaldes iestāžu funkcijām – būt par vidutāju starp okupācijas režīma pārvaldi un latviešu tautu, resp., vietējiem iedzīvotājiem. Atbilstoši šim mērķim *de facto* tika noteikti arī ģenerāldirekcijas galvenie uzdevumi: informācijas vākšana par kultūras iestāžu darbību, nacistiem nepieciešamo kultūras sfēras pārkārtojumu organizēšana, kā arī nacistu ideoloģijai piemērotas izglītības sistēmas un kultūras dzīves veidošana.⁵² Līdz ar to ir saprotama laikabiedru skeptiskā attieksme, kas ģenerāldirekciju izveidošanu nosauca par “civilo iestāžu ilūzijas”⁵³ radīšanu. Kultūrpolitikas jautājumi, tāpat kā augstākā vara Ostlandē vispār, nomināli atradās Alfrēda Rozenberga (*Alfred Rosenberg*, 1893–1946) vadītās Okupēto Austrumu apgabalu ministrijas (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*) pārziņā, tomēr praksē saglabājās nacistu izveidoto va-

4. att. Kungu ielas apbūve pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4514

ras struktūru paralēlisms un savstarpējā konkurence. To uzskatāmi parāda arī tā laika administrācijas ierēdņu atmiņu liecības.⁵⁴ Bez tam vācu okupācijas režīma izveidotā civilā pārvalde, kā atzinis vēsturnieks Andrievs Ezergailis (dz. 1930), faktiski bija struktūra, kurā dominēja NSDAP funkcionāri, kas pārstāvēja dažādas militāras un pusmilitāras iestādes, kā arī nacistu partijas un saimnieciskās organizācijas vai to atzarus.⁵⁵ Kopumā šāda situācija tomēr deva iespēju arī okupācijas režīma akceptētajām latviešu “pašpārvaldes” institūcijām vismaz dažos gadījumos aizstāvēt savu viedokli un intereses.⁵⁶

Kultūras un saimniecības jautājumos nacistu politika okupētajā Latvijā kopumā nemainījās,⁵⁷ saglabājoties tiem šo nozaru kontroles pamatprincipiem, kas tika izveidoti jau vācu militārās pārvaldes pastāvēšanas laikā no 1941. gada jūlija līdz septembrim. Tomēr pirmajos okupācijas mēnešos tās nostāja kultūrpolitikas jomā nebija skaidri definēta un faktiski balstījās uz atbildīgo vācu ierēdņu izpratni par saviem uzdevumiem iekarotajā apgabalā.⁵⁸ Izpratne par tiem savukārt bija atkarīga no ierēdņu kvalifikācijas un lojalitātes nacistu ideoloģijai. Raksturīgu epizodi šajā sakarībā ir minējis

Valsts vēsturiskā muzeja direktors Valdemārs Ģinters (1899–1979), atstāstot sarunu ar kādu vācu armijas majoru, kura pienākums bija pārraudzīt Brīvdabas muzeja darbu. Komentējot izteikto neapmierinātību ar vācu administrāciju Ostlandē, šis majors esot piezīmējis: “Jums jāsaprot, ka pie jums tagad darbojas vācu pārvaldes ierēdņu, labākajā gadījumā, trešais sortiments.”⁵⁹

Neatkarīgi no viena vai otra vācu ierēdņa nostājas un personiskajiem uzskatiem, kas varēja būt latviešu kultūras attīstībai vairāk vai mazāk labvēlīgi, nacistu kultūrpolitikas mērķis patiešām palika nemainīgs: sagatavot “Baltijas telpu” un Latviju nākotnē paredzētajai pārvācošanai. Konceptuāli šis mērķis tika formulēts slepenajās vadlīnijās jeb direktīvās, ko vācu civilā pārvalde Ostlandē izstrādāja 1942. gada 6. jūnijā⁶⁰ un vēlreiz apstiprināja 1943. gada 20. decembrī.⁶¹ Tādējādi okupācijas režīma formulētā mērķa ietvaros bija iespējamā atšķirības vienīgi attiecībā uz kultūrpolitikas taktiskajiem uzdevumiem un metodēm, jo faktiski “Zemes pašpārvalde bija daļa no nacistu spēles, kuru viņi spēlēja, lai maskētu Latvijas un tās tautas iznīcināšanas plānus”.⁶² Šī atziņa liek uzmanīgāk izvērtēt arī vācu okupācijas varas attieksmi pret kultūras mantojuma aizsardzības jautājumiem.

Nacistu kultūrpolitikas vadlīnijas būtībā paredzēja latviešu kultūras marginalizāciju, uzsverot etnogrāfiju un folkloru kā galvenos, noteicošos tā dēvētās tautas kultūras attīstības virzienus nākotnē.⁶³ Šāda pieeja atbilda nacistu politiskajai doktrīnai, kas par sev lojālāko latviešu iedzīvotāju daļu uzskatīja tieši zemniecību, apzināti izspēlējot to pret inteliģenci kā okupācijas režīmam potenciāli bīstamāko sociālo slāni, kas varētu kļūt par nacionālās pretestības kustības kodolu.⁶⁴ Kultūras mantojuma aizsardzības sfērā tas nozīmēja pastiprinātu uzmanību etnogrāfijas nozarei, kas izpaudās dažādos propagandas kontekstos, sākot ar neiztrūkstošo latviešu tautastērpju demonstrēšanu ikvienā oficiālā pasākumā ar augstāko vācu amatpersonu piedalīšanos un beidzot ar aktīvi reklamēto atbalstu Pieminekļu valdes 1942. gada vasarā organizētajai etnogrāfiskā materiāla vākšanas ekspedīcijai.⁶⁵

Ar nacistu kultūrpolitikas principu ieviešanu saistītie pasākumi jau kopš 1941. gada vasaras nogales skāra arī kultūras mantojuma aizsardzības jomu. Tos iezīmēja vācu militārās pārvaldes pilnvarotā kultūras vērtību aizsardzības jautājumos vācbaltiešu izcelsmes mākslas vēsturnieka Nīlsa fon Holsta (*Niels von Holst*, 1907–1993)

ierašanās Rīgā ar mērķi kontrolēt Izglītības ģenerāldirekcijas darbu⁶⁶ muzeju, bibliotēku un pieminekļu aizsardzības jomā. “Holsta laikmetā” (Ž. Unāma dotais apzīmējums), kas ilga apmēram divus mēnešus – no 1941. gada jūlija līdz septembra sākumam, tika uzsākta enerģiska kultūras nozares institūciju un arī *de facto* pastāvošās pieminekļu aizsardzības sistēmas pārkārtošana. Ņemot vērā iepriekš minētos Ostlandes kultūrpolitikas mērķus, jāpiekrit K. Kangera izteiktajai domai,⁶⁷ ka nacistu interese par arhīviem, muzejiem un t.s. kultūras vērtībām kopumā bija saistīta ne tikai ar merkantīliem motīviem vien. Tas bija arī savdabīgs koloniālās varas paņēmieni, kā iegūt kontroli pār tautas vēsturisko atmiņu, jo tas deva iespēju manipulēt ar informāciju un vienlaikus atrast vieglāko ceļu, kā uzlabot nacistu propagandas efektivitāti latviešu sabiedrībā.

Nīlsa fon Holsta aizsākto pārkārtojumu pamatā bija ideja par paralēlu kultūras dzīves struktūru veidošanu Latvijā, strikti nodalot vācu un latviešu darbības sfēras. Iecerētās pārmaiņas sākās ar nozīmīgāko kultūras iestāžu, to skaitā Valsts bibliotēkas, vairāku muzeju un arhīvu slēgšanu.⁶⁸ Šāds liktenis piemeklēja arī Pieminekļu valdi: tās telpas Skolas ielā 11 tika aizzīmogotas un valdes darbiniekus īpašā sapulcē informēja par viņu atlaišanu. Šī pasākuma formālais pamatojums bija paredzētā kultūras pieminekļu inventarizācija, lai sadalītu tos “vāciskajos” un “latviskajos” objektos.⁶⁹ Augusta beigās Rīgas vācu presē parādījās informācija, ka Vecrīga un bulvāru loka rajons ir pasludināts par aizsargājamo zonu un to ir izdarījusi kāda Zemes Pieminekļu aizsardzības pārvalde (*Landes-Denkmalpflegeamt*), netieši norādot uz tās pakļautību fon Holstam. Tālāk šajā publikācijā tika paskaidrots, ka minētā pārvalde nodrošinās arī citu kultūras pieminekļu aizsardzību visā “zemes apgabalā” (*Landesgebiet*) un ka vienlaikus ir izveidota analoga iestāde, kam uzticēti līdzīgi uzdevumi latviešu kultūras vērtību aizsardzībā.⁷⁰ Saskaņā ar tā laika praksi šo informāciju nedaudz saīsinātā veidā jau nākamajā dienā latviešu valodā pārpublicēja arī laikraksts “Tēvija”.⁷¹

1941. gada 14. augustā N. fon Holsts pieprasīja Pieminekļu valdei iesniegt viņam visu pieminekļu aizsardzībai pakļauto Rīgas un Jelgavas sabiedrisko ēku un privāto namu sarakstu vācu valodā. Nākamajā dienā Pieminekļu valde nosūtīja pieprasīto sarakstu, kurā ietilpa 220 inventāra vienības. Tā pamatā acīmredzot bija jau agrāk savākto materiālu tulkojums, jo sarakstā bija iekļauti vairāki karadarbībā iznīcinātie objekti, piemēram, Svētā Pētera baznīca,

Melngalvju nams, kā arī Rātslaukuma un Kungu ielas apbūve.⁷² Var pieņemt, ka arī šo sarakstu bija paredzēts izmantot, lai sadalītu aizsargājamus objektus divās iepriekš minētajās kategorijās, proti, ar latviešu un vācu kultūru saistītajos pieminekļos. Spriežot pēc arhīvu materiālos esošajām fragmentārajām ziņām, Rīgas aizsargājamo arhitektūras pieminekļu saraksti Pieminekļu valdē tika pārskatīti arī 1942. un 1943. gadā.⁷³

Nilsa fon Holsta uzsāktajām aktivitātēm tomēr nesekoja turpinājums, jo 1941. gada septembrī viņš no Rīgas aizbrauca, resp., tika pārcelts citur. Viņa ieguldījums pieminekļu aizsardzības darbā, ja par tādu šajā sakarībā var runāt, parādījās pēc gada publicētajā aprakstā ar kareivīgu nosaukumu “Māksla priekšpostēnos”,⁷⁴ kas pamatā bija veltīts vācu arhitektūras un mākslas Baltijā vēsturiski valdošās lomas pierādījumiem, taču vienlaikus sniedza arī tolaik pirmo konspektīvo pārskatu par karadarbības nodarītajiem postījumiem un atsevišķu arhitektūras pieminekļu stāvokli Lietuvas, Latvijas un Igaunijas teritorijā.

Atsevišķa tēma šajā kontekstā ir jautājums par vācbaltiešu izcelsmes ierēdņu un dažādu okupācijas režīma pilnvaroto personu lomu Latvijas kultūras dzīvē no 1941. līdz 1944. gadam. Jaunākie pētījumi par vācbaltiešiem, kas darbojās “Trešā reiha” dienestā, liecina, ka viņu statuss un ietekme Ostlandē bija visai pretrunīga un komplicēta lieta.⁷⁵ Nacistu partijas nostāja, kas tika deklarēta jau 1941. gada augusta sākumā,⁷⁶ neparedzēja organizētu vācbaltiešu atgriešanos Latvijā un Igaunijā pēc vācu armijas ienākšanas šajās teritorijās. Tomēr latviešu sabiedrībā bija izplatīts priekšstats par vācbaltiešu lielo ietekmi okupētās Latvijas pārvaldē, tiesa gan, atzīstot arī to, ka ne visi vācbaltieši šajā laikā izturējās kā nacistu “ideoloģijas sardzes virsnieki”.⁷⁷

Neskarot vispārzināmo faktu par Alfrēda Rozenberga vācbaltisko izcelsmi, arī Nilsa fon Holsta darbība Latvijā ir viens no visbiežāk piesauktajiem piemēriem par atsevišķu vācbaltiešu līdzdalību nacistu politikas īstenošanā, arī saistībā ar Rīgas ielu pārdēvēšanas akciju, kas tika turpināta vēl pēc viņa aizbraukšanas,⁷⁸ taču šis piemērs, protams, nav absolutizējams.

Muzeju darba un pieminekļu aizsardzības sfērā latviešu speciālistiem kopumā labākas attiecības izveidojās ar fon Holsta pēcteci, arī mākslas vēsturnieku un bijušo Lībekas pilsētas muzeja direktoru Hansu Šrēderu (*Hans Schröder*), kurš ieradās Rīgā 1941. gada

5. att. Melngalvju nama drupas pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4504

augusta beigās vai septembra sākumā pēc sava novadnieka ģenerālkomisāra Drehslera uzaicinājuma.⁷⁹ Šajā gadījumā var runāt par zināmu “korporatīvo praksi” vācu pārvaldes struktūru veidošanā. Arī Rīgas apgabala komisārs un pilsētas virsbirģermeistars, Sāmsalā dzimušais uzņēmējs Hugo Vitroks (*Hugo Wittrock*, 1873–1958), kas šeit bija ieradies jau jūlija sākumā, ieguva šos amatus, pateicoties ne tikai administratīvā darba pieredzei, bet arī tam, ka bija reihsministra Alfrēda Rozenberga korporācijas biedrs.⁸⁰

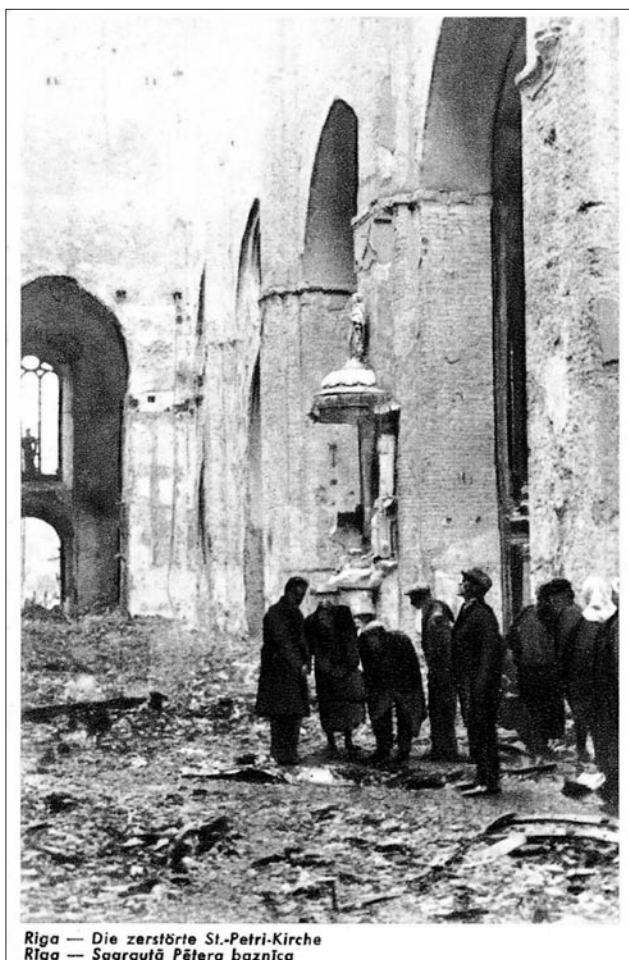
Par kultūrpolitiku tobrīd atbildīgās amatpersonas nomainīja šajā gadījumā nozīmēja arī izmaiņas vācu pārvaldes attieksmē pret dažiem aktuālajiem nozares jautājumiem. Hansa Šrēdera stāšanās amatā nāca ar jaunu koncepciju par nozares darba centralizāciju vācu virsvadībā un pārraudzībā, atsakoties no iepriekš izvirzītā uzdevuma krasi nošķirt vācu un latviešu “ietekmes sfēras” kultūras dzīvē, un šoreiz to dažādu iemeslu dēļ atbalstīja arī vairums latviešu speciālistu.⁸¹ Šādas pieejas rezultātā tika pieņemts lēmums par toreizējā Rīgas pilsētas vēstures muzeja (RPVM, tagad Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs) apvienošanu ar Valsts vēsturisko

muzeju, lai izveidotu vienu šāda profila institūciju.⁸² Tomēr jāpiekrīt Ž. Unāmam, ka pārmaiņas bija vairāk šķietamas nekā reālas,⁸³ jo arī vēlāk vācu amatpersonu runās nereti parādījās šāda satura akcenti: “Liels darbs jāveic nopostīto pilsētu un ciemu atjaunošanā, kurā vācu un vietējiem arhitektiem atvērsies pateicīgs darba lauks, vadoties no uzdevumiem, kādus nosaka apgabalu īpatnēja seja, kurā daudz vācu būvniecības pieminekļu.”⁸⁴ Pie H. Šrēdera darbības atgriezīsimies nedaudz vēlāk saistībā ar konkrētu Vecrīgas arhitektūras mantojuma objektu saglabāšanas plāniem, bet pirms tam vēl īsumā raksturosim galvenos Pieminekļu valdes darbības virzienus Otrā pasaules kara laikā.

Vācu okupācijas režīma civilajai pārvaldei nomainot militāro administrāciju, jauni likumdošanas akti tika izdoti tikai atsevišķos gadījumos. Kā šajā sakarībā paskaidroja Ostlandes reihskomisārs Hinrihs Loze (*Hinrich Lohse*, 1886–1964), tas nepieciešams tikai tad, ja ir runa par “boļševiku sistēmas likvidēšanu”.⁸⁵ Faktiski šāda pieeja, ja arī tās pamatā bija galvenokārt ar administratīvo resursu taupīšanu saistīti apsvērumi, tajā pašā laikā radīja sabiedrībā priekšstatu, ka dzīve kopumā rit vecajās sliedēs. Par Pieminekļu valdes darba tiesisko pamatu Otrā pasaules kara laikā kalpoja 1932. gadā Latvijas Republikas Ministru kabineta izdotie “Noteikumi par pieminekļu aizsardzību”, bet valdes praktiskā darbība līdzekļu trūkuma dēļ lielā mērā reducējās uz kultūras pieminekļu apzināšanu un aizsargājamo objektu sarakstu sastādīšanu.⁸⁶ Šos uzdevumus kā sava darba galveno prioritāti kara laika apstākļos uzsvēra arī paši Pieminekļu valdes inspektori, atgādinot sabiedrībai: “Visi pieminekļu aizsardzības noteikumi, kādi mūsu zemē bija miera laikā, [ir] spēkā arī tagad.”⁸⁷

Lai nodrošinātu minēto uzdevumu izpildi, Pieminekļu valde 1942. un 1943. gada vasaras mēnešos organizēja kompleksās arhitektūras, mākslas un etnogrāfijas pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas, tāpat kā pirms kara, piesaistot tām Latvijas Universitātes (vācu okupācijas laikā tās oficiālais nosaukums bija “Universitāte Rīgā”, turpmāk: Universitāte) Arhitektūras fakultātes studentus. Par zināmu stāvokļa stabilizāciju pieminekļu aizsardzībā liecina tas, ka 1942. gadā šajā ekspedīcijā (jūnijā, jūlijā un augustā) plānoja nodarbināt 15 vai 20 studentus, turklāt nosakot viņiem arī algu: no 120 līdz 150 reihsmarkām mēnesī.⁸⁸ Šajā vasarā ārpus Rīgas “pie drupu, baznīcu zvanu, arhitektūras u.c. pieminekļu apzināšanas un

uzmērīšanas darbiem”⁸⁹ strādāja 25 Pieminekļu valdes rīcībā esoši darbinieki. Taču jau nākamajā gadā ekspedīcijā iesaistīto studentu skaits samazinās līdz desmit un nekādas atzīmes par viņu atalgojumu dokumentos vairs neparādās. Kultūras pieminekļu apzināšanas, uzmērīšanas un reģistrācijas darbus Latvijas teritorijā plānoja izdarīt arī 1944. gadā, no maija sākuma līdz oktobra sākumam, aptverot vispirms karadarbības eventuāli apdraudētos rajonus.⁹⁰

6. att. Sagraudātās Svētā Pētera baznīcas iekšskats pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4512

Precīzāku informāciju par pieminekļu apzināšanas ekspedīciju darba rezultātiem šajā laikā arhīvu materiālos pagaidām nav izdevies atrast. Ir saglabājušās ziņas par to, ka 1942. gadā tika plānota aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksta publicēšana,⁹¹ taču šī iecere netika realizēta.

DAŽI PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBAS DARBA IDEOLOĢISKIE UN ĒTISKIE ASPEKTI

Rīgas vecpilsētas arhitektūras mantojuma pētniecības un saglabāšanas darbs, ko Pieminekļu valde sadarbībā ar Valsts vēsturisko muzeju un Universitātes Arhitektūras fakultāti veica no 1941. gada jūlija līdz 1944. gada pavasarim, ir uzskatāms par izņēmuma gadījumu Latvijas kultūras pieminekļu aizsardzības praksē. Tam ir vairāki iemesli. Pirmkārt, šie pasākumi bija saistīti ar līdz tam nepieredzēti liela apjoma postījumiem, kas radās karadarbības rezultātā. Tā bija situācija, kas no pieminekļu aizsardzības speciālistiem prasīja jaunu pieeju un arī spējas strādāt ārkārtas apstākļos un bez jebkādas iepriekšējas pieredzes, kas vismaz teorētiski ļautu pieņemt nekļūdīgus lēmumus.

Otrkārt, tieši šāda situācija un arī daži citi apstākļi, par kuriem būs runa turpmāk, noteica to, ka 1941. gada otrajā pusē un daļēji vēl 1942. gadā Vecrīga bija galvenais Pieminekļu valdes rūpju un uzmanības objekts (plašākus karadarbības nodarīto postījumu apzināšanas darbus veica Liepājā un Daugavpilī⁹²). Tas savukārt lika izstrādāt speciālu pasākumu programmu, kas bija piemērota tieši Vecrīgas arhitektūras mantojuma izpētei un aizsardzībai. Treškārt, tas, ka minētie pasākumi tika veikti vācu okupācijas laikā, uzspieda tiem noteiktu zīmogu un zināmā mērā padarīja pieminekļu aizsardzību par politiskās propagandas ķīlnieci.

Galvenais priekšnoteikums Vecrīgas arhitektūras mantojuma izņēmuma stāvoklim Otrā pasaules kara gados bija pilsētas vēsturiskā centra kodola – Rātslaukuma un tā tuvākās apkārtnes – izpostīšana 1941. gada 29. un 30. jūnijā notikušo cīņu laikā starp Sarkano armiju, kā arī Strādnieku gvardes un NKVD karaspēka vienībām, no vienas puses, un vācu vērmahtu, no otras puses. Militāro operāciju intensitāte un apjoms, šķiet, pat nav īsti salīdzināmi ar tiem postījumiem, kas Rīgas vecpilsētā radās šo sadursmju rezultātā vai ar tām saistītu iemeslu dēļ, jo historiogrāfijā tiek atzīts, ka kaujām par Rīgu bija tikai otršķirīga nozīme.⁹³

Tādēļ jo pārsteidzošāka pētniekam var likties tā loma, ko Vecrīgas izpostīšana ieguva vispirms nacistu un pēc kara beigām arī padomju propagandā. Jau sākot ar 1941. gada 1. jūliju,⁹⁴ tika radīta noteikta versija par to, kādēļ 29. jūnijā izcēlās ugunsgrēks Svētā Pētera baznīcas tornī, kas, kā tiek uzskatīts, kļuva par cēloni visa Rīgas vecpilsētas centra bojāejai. Lai noskaidrotu 1941.–1944. gadā īstenoto Vecrīgas arhitektūras mantojuma saglabāšanas pasākumu vēsturiski ideoloģisko fonu, mēģināsim piedāvāt nelielu pārskatu par to, kādas un cik pamatotas versijas par šo jautājumu ir sastopamas vēstures literatūrā.

Divdesmitajā gadsimtā Eiropā pastāvējušo totalitāro režīmu vēstures izpēte dažkārt rada zināmas grūtības, kas saistītas nevis ar avotu materiāla pieejamību, bet gan ar tā interpretāciju. Kā zināms, šādu režīmu politikas veidošanas un īstenošanas praksē būtiska loma ir konspiratīvām darbībām, kas saistītas ar informācijas slēpšanu vai ar nosacītu tās kodēšanu. Pazīstamākais piemērs ir dažādi politiskās leksikas eifēmismi, kā “šķiru cīņa” vai “ebreju jautājuma galīgais atrisinājums”. Līdz ar to pastāv iespēja, ka šīs prakses izpēte savukārt varētu būt saistīta ar zināmu atkarību no sazvērestības teorijām. Attiecībā uz nacisma politikas pētniecību šajā sakarībā tiek izmantota metafora, kas ļauj salīdzināt krimināllietas izmeklētāja vai detektīva un vēsturnieka darbu.⁹⁵ Tas nenozīmē vēsturnieka pētījuma pielīdzināšanu izklaides literatūrai, bet gan norāda uz totalitāro režīmu vēstures izpētes specifiku, it īpaši sociālās vēstures perspektīvā, kas tiecas ņemt vērā dažādu, arī šķietami ikdienišķu un otršķirīgu faktoru nozīmi cilvēka dzīvē.

Arhitektūras pieminekļu simboliskā nozīme, kas nosaka tiem piešķirto vietu sabiedrības kolektīvajā atmiņā, karu un revolūciju laikā bieži vien ir padarījusi tos par apzinātas iznīcināšanas upuriem.⁹⁶ Tikai pēc Otrā pasaules kara beigām, 1954. gadā, tika pieņemta UNESCO Konvencija par kultūras vērtību aizsardzību bruņota konflikta gadījumā, kas vismaz formāli deklarē šādas prakses noliegumu.⁹⁷ Ja kultūras mantojuma objektu vērtību aplūko ne tikai estētiskā, bet arī plašākā kultūrvēsturiskā skatījumā, tad vēsturisko celtnu iznīcināšanu var salīdzināt ar vēsturisko dokumentu iznīcināšanu, jo abos gadījumos notiek manipulācija ar sabiedrības zināšanām par pagātņi. Tādēļ ir saprotama sabiedrības vēlēšanās ne tikai izskaidrot Vecrīgas centra bojāejas iemeslus, bet arī atrast vainīgo, kas ir atbildīgs par minētajiem 1941. gada vasaras notikumiem.

Līdz Pirmajam pasaules karam un arī starpkaru periodā Rātslaukuma apbūve kopumā tika uzskatīta par visai neizteiksmīgu⁹⁸ un tāpēc sabiedrības uzmanību galvenokārt piesaistīja trīs galvenie laukuma apbūves akcenti: rātsnams, Melngalvju nams un Svētā Pētera baznīca. Diemžēl dažreiz patiešām “karš nebeidzas ar drupu novākšanu” (Jānis Lejnieks). Vecrīgas drupu novākšanas darbi vēl bija tikai uzsākti, kad preses izdevumi, galvenokārt laikraksts “Tēvija”, izvērsa plašu “informācijas kampaņu” par to, kā “žīdi-boļševiki” vai citā variantā – čekisti un/vai strādnieku gvardi⁹⁹ organizēja Svētā Pētera baznīcas torņa, kā arī rātsnamā esošās pilsētas bibliotēkas nodedzināšanu 1941. gada 29. jūnijā. Šie apgalvojumi tika pamatoti ar šķietamām notikumu aculiecinieku liecībām.¹⁰⁰ Analoga satura informācija tika izplatīta arī vācu valodā izdotajās publikācijās,¹⁰¹ tādējādi formulējot hronoloģiski pirmo – antisemitisko versiju, kas vēlāk tika variēta un papildināta, kā ugunsgrēka izraisītājus nosaucot arī NKVD un dažādu padomju militāro formējumu pārstāvjus.

1941. gadā presē atrodamo ziņu vienveidīgais saturs un to agresīvi histēriskais tonis rada iespaidu, ka šajā gadījumā ir darišana ar rūpīgi plānotu nacistu propagandas akciju, kuras uzdevums bija pieradināt sabiedrību pie domas, ka ebreji ir vainīgi ne tikai pie komunistiskā režīma terora, bet arī pie Vecrīgas nodedzināšanas. Sabiedrības reakcija uz tikko notikušo Vecrīgas izpostīšanu šādos apstākļos, ņemot vērā to, par kādu kultūras vērtību iznīcināšanu bija runa, bija labi saprotama un prognozējama, atlika to ievirzīt nacistiem vajadzīgā gultnē, turklāt šāda pieeja, kā konstatēts nesen publicētajā pētījumā par šo jautājumu,¹⁰² bija visnotaļ atbilstoša nacistu propagandas praksei Latvijā kopumā. Nacistu propagandas uzdevums nebija padarīt visus iedzīvotājus par pārliecinātiem nacionālsociālistiem – pilnīgi pietiktu ar to, ja izdotos panākt, ka ikviens notic tam, ko propagandisti viņam stāsta.¹⁰³

Šādu versiju netieši apstiprina vairāki apstākļi. Izsekojot 1941.–1944. gadā “Tēvija” publicētajiem rakstiem par šo tēmu, kas parasti parādījās kārtējās “Rīgas atbrīvošanas gadadienas” kontekstā, var pamanīt kādu īpatnību: nemainot tekstu saturu, pakāpeniski tiek mainīti to akcenti. Tā vēl 1942. gada sākumā žurnālā “Laikmets” publicēto rakstu sērijā sastopamas jau pazīstamās frāzes par Svētā Pētera baznīcas torni, kas 1941. gada 29. jūnijā “krita žīdiski aziātiskam barbarismam par upuri”,¹⁰⁴ un par Melngalvju namu, kas

gadsimtiem “stāvēja neskarts, līdz boļševiku visu postošās rokas to sagrāva”.¹⁰⁵ Savukārt 1943. gadā šādu publikāciju jau ir ievērojami mazāk, turklāt akcents tiek pārcelts uz boļševikiem un čekistiem, viņu etnisko piederību vairs pat nepieminot.¹⁰⁶

Visīsāko notikumu izklāstu piedāvāja 1944. gada 1. jūlijā iespiestais apjomīgais raksts “Rīgas liktenīgajās dienās”, kas bija veidots kā beletrizēta notikumu hronika par 1941. gada jūnija pēdējo nedēļu, protams, izceļot “atbrīvošanu” kā visa procesa kulmināciju. Rakstā ir minētas daudzas sīkas epizodes no pilsētas ikdienas dzīves šajās dienās, bet par Vecrīgas ugunsgrēku 29. jūnijā te atrodama vien lakoniska piezīme: “Pēcpusdienā sāk degt Iekšrīga, sabrūk Pētera baznīcas tornis.”¹⁰⁷ Tas liecina, ka, mainoties aktuālajām propagandas darba prioritātēm, mainījās arī stāsta par Vecrīgas nodedzināšanu nozīme pašu propagandas veidotāju skatījumā.

Turklāt nacistu okupācijas laikā motīvs par ebreju vainu pilsētas nodedzināšanā kara sākumā nebija tikai Vecrīgas monopols. Praktiski identisks “vēstījums” vēl 1942. gadā tika izplatīts arī par Daugavpili: “Sākās karš. Daugavpils laimīgi tika ieņemta bez lieliem upuriem un zaudējumiem, bet tad žīdi aizdedzināja pilsētu vairākās vietās un par upuri liesmām krita 2245 ēkas.”¹⁰⁸ Raksturīgi, ka pēc 1942. gada izteikti antisemitiskās retorikas vietā prese Vecrīgas nodedzināšanā vainoja boļševikus vispār. Arī to vācu armijas kara ziņotāju, kas paši bija piedalījušies Rīgas ieņemšanā, gan 1941. gadā,¹⁰⁹ gan 1942. gadā¹¹⁰ publicētajās korespondencēs uzstājīgi un pat it kā ar taisnošanās pieskaņu uzsvērts, ka vācu armija apzināti saudzējusi pilsētu un visi postījumi saistīti tikai ar boļševiku teroru. Tā izveidojās otrā – ar padomju militārpersonām vai čekistiem saistītā Vecrīgas ugunsgrēka izcelšanās versija.

Apgalvojums, ka Vecrīgas ugunsgrēks izcēlās “krievu čekistu” organizētās Svētā Pētera baznīcas aizdedzināšanas rezultātā, pēc Otrā pasaules kara tika publicēts respektablās “Latvju enciklopēdijas” pirmajā, Arveda Švābes (1888–1959) rediģētajā izdevumā.¹¹¹ Šī apgalvojuma pamatā esošos informācijas avotus 60. gadu sākumā atklāja kāda vācbaltiešu izcelsmes rīdzinieka publikācija, kas noraidīja kā ebreju, tā vietējo komunistu un arī iespējamo vācu armijas vainu Vecrīgas ugunsgrēka izraisīšanā, taču apstiprināja pašu apzinātās dedzināšanas faktu.¹¹² Minētā versija balstījās uz sešu vārdā neno-sauktu Vecrīgas ugunsdzēsēju liecību, kas pēc kara tika publicēta latviešu emigrācijas presē. Saskaņā ar to ugunsdzēsēji it kā bijuši

klāt, kad čekisti sagatavojuši degvielas mucas Svētā Pētera baznīcas aizdedzināšanai pirms vācu karaspēka ienākšanas, bet pēc tam daļa no viņiem vienkārši atlaista mājās, gandrīz vai tāpēc, lai saglabātu nākotnei dzīvus lieciniekus par šo slepeno akciju.

Padomju historiogrāfijā pieņemtā oficiālā versija par to, ka Vecrīgas ugunsgrēku 1941. gadā izraisīja vācu armijas artilērijas apšaušana, pirmo reizi atklātībā parādījās jau 1945. gada vasarā,¹¹³ un vēlāk tā tika atkārtota bez izmaiņām, vienīgi papildinot ar nelieliem precizējumiem notikumu detaļās.¹¹⁴ Jāatzīmē, ka pēc kara beigām atbildību par kultūras pieminekļu iznīcināšanu Padomju Savienības teritorijā ar vieglu roku “norakstīja” uz vācu militāristu rēķina arī tad, ja faktiski pie tā vainīgi bija padomju bruņotie spēki vai partizānu vienības.¹¹⁵ Līdzīgi tam, kā vācu okupācijas laikā stāstu par Vecrīgas likteni netieši “apstiprināja” pēc tāda paša šablona veidots stāsts par Daugavpils nodedzināšanu, padomju varas gados tika tiražēts stāsts par vācu armijas plānveidīgi izdarīto Jelgavas nopostīšanu 1944. gada vasarā.¹¹⁶

Vecrīgas ugunsgrēka izcelsmes noskaidrošana, izmantojot atmiņu stāstījumus, turpinājās 1975. gadā, kad izdevumā “*Baltische Briefe*” parādījās vācu armijas 21. kājnieku divīzijas artilērijas leitnanta Gerta fon Homeiera (*Gert von Homeyer*) atmiņas par to, kā viņa vadītā haubiču baterija sašāvusi Svētā Pētera baznīcas torni militāru apsvērumu dēļ, jo tornī atradušies padomju armijas novērotāji. Atmiņu publikācijai sekoja polemika, kas noslēdzās ar atziņu, ka precīzo notikumu gaitu rekonstruēt nav iespējams, jo minētās vērmahta divīzijas kara dienasgrāmatā divvainas sagādīšanās (?) dēļ nav saglabājušās nekādas atzīmes par kaujām pie Rīgas 1941. gada 29. un 30. jūnijā.¹¹⁷

Visbeidzot, vēl vienu skaidrojumu par Vecrīgas ugunsgrēka izcelšanās apstākļiem iespējams atrast padomju armijas 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas virsnieka Jāņa Grīnvalda (1897–1981) dienasgrāmatā.¹¹⁸ Neilgu laiku pildot divīzijas vēsturnieka pienākumus, viņš 1942. gadā karaspēka nometnē Gorohovecā (Krievijā) uzzinājis par to, ka uguni uz Svētā Pētera baznīcas torni no Pārdaugavas puses pārpratuma dēļ atklājusi kāda atkāpšanās haosā nomaldījusies padomju artilēristu vienība, jo tās karavīri bijuši pārlicināti, ka Vecrīgā jau atrodas vācieši. Atšķirībā no citām dienasgrāmatā minētajām epizodēm J. Grīnvalds šajā gadījumā nepiemin informācijas avotu, kas ļauj secināt, ka šīs ziņas viņš droši vien dzirdēja nevis

no aculieciniekiem, bet pārstāstījuma veidā. Tas varētu likt apšaubīt šādas versijas ticamību, taču jāatzīmē, ka neatkarīgi no J. Grīnvalda dienasgrāmatas saturiski ļoti līdzīgu notikumu attēlojumu var atrast jau 1990. gadā publicētajās laikabiedru atmiņās,¹¹⁹ kas gan arī balstās uz trešo personu pieredzes atstāstījumiem.

Rezumējot: vācu okupācijas laikā izplatīto versiju par organizēto Svētā Pētera baznīcas aizdedzināšanu liek apšaubīt tas, ka Pieminekļu valdes speciālisti nevienā 1941.–1944. gadā sagatavotajā atskaitē un nevienā publikācijā nav pieminējuši to kā neapšaubāmu faktu, vēl vairāk – viņi to nepieminēja vispār, tā vietā izmantojot vispārīgas frāzes par kara nodarītajiem postījumiem. Tas šķiet pat pārsteidzoši, jo šāda nostāja faktiski bija pretrunā ar tolaik akceptēto oficiālo viedokli. Pretēja rakstura taktiku izvēlējās RPVM direktors Rauls Šnore (1901–1962), 1941. gada septembra beigās sastādot pārskatu par muzeja darbu, kas bija adresēts ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļai. Pārskatā viņš vairākkārt pieminēja boļševiku lomu Vecrīgas aizdedzināšanā, taču tas varēja būt saistīts ar viņa centieniem pasargāt muzeju no reorganizācijas.¹²⁰ Administratīvie pārkārtojumi saskaņā ar N. fon Holsta plāniem muzeju nozarē sākās jau 1941. gada augustā,¹²¹ un to rezultātā 1942. gadā vācu okupācijas varas iestādes RPVM pārveidoja par t.s. Doma muzeju, kas bija Vēstures muzeja (bij. Valsts vēsturiskā muzeja) filiāle jeb nodaļa.¹²²

Vēl viena liecība par to, ka Pieminekļu valdei bija atšķirīgs viedoklis šajā lietā, ir saistīta ar valdes mēģinājumu noskaidrot patieso notikumu gaitu, 1942. gada sākumā apzinot Vecrīgas ugunsgrēka aculieciniekus.¹²³ Latvijas Valsts vēstures arhīvā ir saglabājusies kāda Pārdaugavas iedzīvotāja Roberta Jeņča pašrocīgi rakstīta atbilde¹²⁴ Pieminekļu valdei, ar kuru viņš apstiprina arī citu laikabiedru atmiņās¹²⁵ minēto faktu, ka Vecrīgas ugunsgrēka laikā padomju karaspēks neļāva ugunsdzēsējiem tuvoties Svētā Pētera baznīcai un Rātslaukumam. Neatkarīgi no ugunsgrēka izcelšanās iemesla dzēšanas darbu aizturēšana bija galvenais faktors, kas noteica Vecrīgas centrālās daļas bojāeju. Spriežot pēc aculiecinieku liecībām, 29. jūnijā Svētā Pētera baznīcas tornis dega apmēram 45 minūtes: no plkst. 14:30 līdz plkst. 15:15.¹²⁶ Rīgas pilsētas valdes Augstbūvju direkcijas organizētajās ugunsdzēsēju mācībās, kas notika 1939. gada vasarā, tika noskaidrots, ka ugunsdzēsējiem baznīcas torņa dzēšanas darbu uzsākšanai būtu vajadzīgs aptuveni tāds pats laiks,

proti, vismaz 30 minūtes, turklāt atzīstot, ka šādos apstākļos paredzamo tehnisko šķēršļu dēļ vien nav iespējams garantēt celtnes glābšanu.¹²⁷

Atgriežoties pie jautājuma par to, ko Pieminekļu valdei izdevās noskaidrot par ugunsgrēka izcelšanos, jāpiebilst, ka pēc kara trimdā dzīvojošais Pēteris Ārends, cik zināms, neko vairāk par “Pēterbaznīcas lietu” nav publicējis. Savukārt arhitekta Paula Kundziņa (1888–1983) publikācijā 1965. gadā tikai atkārtota “Latvju enciklopēdijā” un “*Baltische Briefe*” izklāstītā versija par padomju militārpersonu un čekistu organizēto baznīcas nodedzināšanu.¹²⁸ Tādēļ var izteikt pieņēmumu, ka Pieminekļu valdei Otrā pasaules kara laikā neizdevās iegūt konkrētāku informāciju par to, kādi bija Vecrīgas postošā ugunsgrēka patiesie cēloņi.

Pieminekļu valdes speciālistu, tāpat kā pārējās Latvijas sabiedrības nostāja attiecībā uz sadarbību ar nacistu okupācijas režīmu nav vērtējama vienpusēji melnbaltās kategorijās, un ne tikai tāpēc, ka Verners Tepfers un Valdemārs Ģinters 1943.–1945. gadā darbojās nacionālajā pretestības kustībā – Latvijas Centrālajā padomē.¹²⁹ Šis jautājums ir jāaplūko plašākā laikmeta notikumu un sociālpsiholoģiskās atmosfēras kontekstā. Piemēram, Žaņa Unāma atmiņās¹³⁰ labi raksturota latviešu inteliģencē tolaik visai izplatītā pārliecība, ka nacionālās kultūras saglabāšana un attīstīšana ir tas rīcības veids, kas dod cerības nacistu organizētā “totālā kara” apstākļos saglabāt izredzes uz labvēlīgāku nācības nākotni. Un, kaut arī daudzos konkrētos aspektos šī pārliecība izrādījās iluzora, tā tomēr līdzās personiskiem motīviem varēja veicināt dažāda apjoma un līmeņa kolaborāciju ar vācu varas iestādēm.

Protams, izvērtējot iespējamās kolaborācijas motīvus un tās faktiskos rezultātus, nav pieļaujami ne attaisnojoši, nedz apsūdoši vispārinājumi, jo katrs konkrētais gadījums ir individuāls. Atkarībā no sadarbības pakāpes viens atbildības mērs būs, piemēram, okupācijas laika lielākā latviešu preses izdevuma redaktoram,¹³¹ cits – Pieminekļu valdes priekšsēdētājam, kurš 1941. gada oktobrī mēģināja glābt no soda kādu Universitātes arhitektūras studentu Vilhelmu Būmani. Drošības policija viņu arestēja par maizes pasniegšanu padomju karagūstekņiem,¹³² kas strādāja Vecrīgas drupu novākšanas darbos, jo šāda rīcība ar vācu militārās pārvaldes 3. septembra rīkojumu bija aizliegta.¹³³ Kā liecina Latvijas Nacionālajā arhīvā saglabājušies krimināllietu materiāli, no 1941. gada 1. augusta līdz

1944. gada 16. augustam par tā dēvēto karagūstekņu atbalstīšanu Latvijas teritorijā tika apsūdzētas vismaz 77 personas, to skaitā 24 cilvēki tieši par pārtikas došanu karagūstekņiem, par ko draudēja cietumsods līdz trim mēnešiem, taču faktiski tiesa šajos gadījumos piesprieda dažāda apjoma naudas sodus.¹³⁴ Par V. Būmaņa turpmāko likteni ir zināms vienīgi tas, ka 1944. gada novembrī viņš strādāja par tehniķi Pieminekļu valdē,¹³⁵ tātad var pieņemt, ka nopietnas represijas viņu nebija skārušas.

RĪGAS VECPILSĒTAS ARHITEKTŪRAS MANTOJUMA IZPĒTES UN SAGLABĀŠANAS PASĀKUMI

Pirmie praktiskie pasākumi Vecrīgai nodarīto postījumu apzināšanā tika uzsākti jau 1941. gada 1. jūlijā, kad pēc RPVM direktora rīkojuma mākslinieki Kurts Fridrihsons (1911–1991) un Alfrēds Lapukins (1915–1961) saņēma uzdevumu reģistrēt, zīmēt un fotografēt arhitektūras un mākslas pieminekļus izdegušajā Vecrīgas daļā. Piesaistot Rīgas pilsētas valdes Arhitektūras nodaļas vadītāju Valteru Dambrānu (1903–1969) un Arhitektūras fakultātes docentu Jāni Rutmani (1894–1978), jau tajā pašā dienā Pēterim Ārendam izdevās noorganizēt speciālistu grupu, kas ķērās pie turpmāko darbu programmas izstrādes un realizācijas. Tika nolemts vispirms pievērsties ievērojamāko arhitektūras pieminekļu – Svētā Pētera baznīcas, Melngalvju nama un rātsnama stāvokļa noskaidrošanai, vienlaikus ar arhitektūras studentu palīdzību iespēju robežās uzsākot apzināšanas un glābšanas darbus visā izpostītajā teritorijā.¹³⁶ Kopš 1941. gada 3. jūlija, lai novērstu sagrauto kvartālu izlaupišanu, RPVM ar pilsētas pašvaldības un prefektūras ziņu organizēja rajona apsardzību.¹³⁷ Taču vēlāk tā tika atcelta, un tāpēc Pieminekļu valdei vairākkārt nācās atgādināt¹³⁸ Valsts vēsturiskā muzeja amatpersonām, kas bija atbildīgas par Svētā Pētera baznīcā uzkrāto arhitektūras un tēlniecības detaļu saglabāšanu, ka būtu nepieciešams nodrošināt to aizsardzību pret laupītājiem un vandaļiem.

Kā liecina Rīgas pilsētas Būvvaldes Arhitektūras pārvaldes Kultūras pieminekļu aizsardzības nodaļā saglabājušies darbu protokoli, pēc sagatavošanās posma beigām sistemātiskus drupu atrakšanas un izpētes darbus uzsāka 1941. gada 7. jūlijā un turpināja līdz 29. oktobrim. Acīmredzot Pētera Ārenda grāmatā¹³⁹ minētais izpētes darbu nobeiguma datums – 29. novembris – jāuzskata par kļūdu,

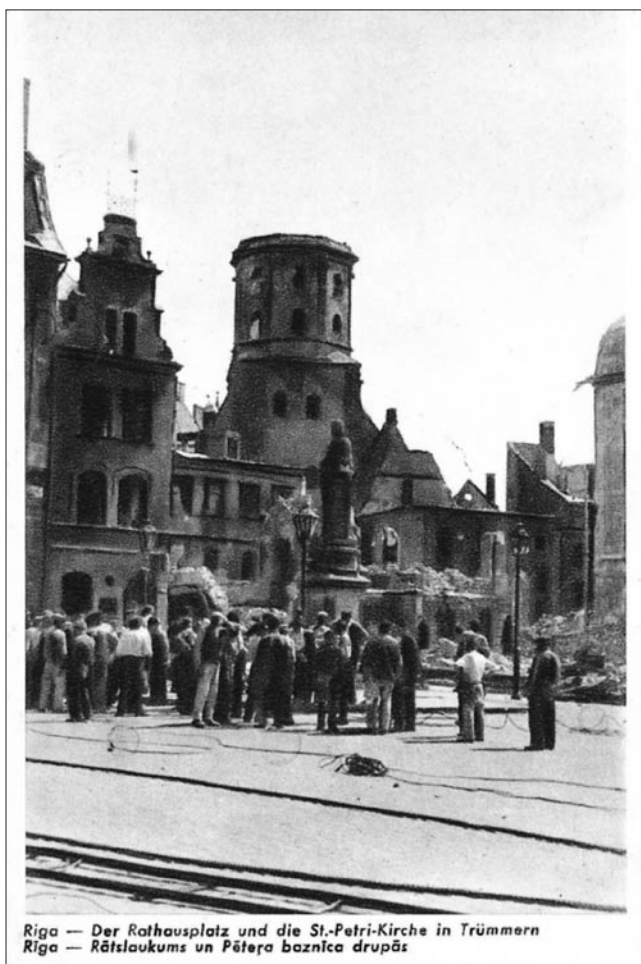
jo protokolos norādīto datumu savukārt apstiprina Hansa Šrēdera 1941. gada 28. oktobra vēstule¹⁴⁰ Rīgas virsbirģermeistaram, kurā ir runa par Rātslaukuma apbūves drupu novākšanas un konservācijas darbu pārtraukšanu, nesniedzot tuvākus paskaidrojumus par šādas rīcības iemesliem. Visticamāk, ka tas tika darīts nelabvēlīgu laikapstākļu dēļ, jo 1942. gada vasarā sistemātiska drupu novākšana turpinājās, tikai tagad to veica Rīgas pašvaldības iestādes.¹⁴¹

Postījumu apjomi Vecrīgā bija ievērojami: saskaņā ar Pieminekļu valdes apkopotajiem datiem šeit kopumā bija bojātas 180 celtnes, no tām 66 tika atzītas par nojaukamām, bet pārējās 114 ēkas nākotnē paredzēja remontēt vai restaurēt. Izpostīto kvartālu izpēte Pieminekļu valdes speciālistu vadībā 1941. gadā norisa trijos galvenajos virzienos.¹⁴² Jāpiebilst, ka tālaika presē sastopamas arī atšķirīgas ziņas par postījumu apmēru – divos Vecrīgas rajonos kopumā “pilnīgi izdegušas” bija 97 ēkas, bet daļēji bojāti 319 nami, kopējos materiālos zaudējumus nosakot 7 miljardu reihsmarku apjomā.¹⁴³

Vecrīgā sagrautās apbūves izpēte norisēja vairākās kārtās. Vispirms sadarbībā ar RPVM, vēlāk – Valsts vēsturiskā muzeja un Arhitektūras fakultātes pārstāvjiem tika veikta arhitektoniski vērtīgo celtnu un to atlieku dokumentēšana, izgatavojot apmēram 900 fotoattēlu un vienu kinofilmu. Zināmā mērā par dokumentēšanas veidu var uzskatīt arī pastkaršu sēriju izdošanu par sagrauto Vecrīgu, kas tika uzsākta 1941. gada nogalē ar mērķi vākt līdzekļus organizācijas “Tautas palīdzība” darbam.¹⁴⁴ Tiesa, okupācijas apstākļos arī šādiem vizuālajiem materiāliem tika piešķirts nacistu propagandai nepieciešamais konteksts, papildinot attēlus ar attiecīga satura parakstiem, piemēram, “Boļševiku aizdedzinātā Pētera baznīca”.¹⁴⁵ Bez tam Pieminekļu valdes organizētajos apzināšanas darbos ietilpa arī postījumu kartografēšana, Vecrīgas shematiskajā plānā fiksējot pilnīgi un daļēji sagrauto kvartālu izvietojumu.¹⁴⁶

1941. gada rudenī un arī nākamajos divos gados Rīgas pilsētas Būvvalde organizēja sagrauto ēku drupu atrakšanu, kuras gaitā Pieminekļu valdes speciālisti un arhitektūras studenti apzināja un savāca nozīmīgās būvdetaļas (portālus, ēku durvis, fasāžu arhitektoniskās apdares fragmentus) un interjera priekšmetus.¹⁴⁷ Drupu atrakšanas un novākšanas darbus veica padomju karagūstekņi¹⁴⁸ un no Rīgas geto atvestie ebreji, uz kuru izmantošanu spaidu darbos kara postījumu likvidēšanai pilsētas virsbirģermeistaram H. Vitro-

kam savā vēstulē bija norādījis A. Rozenbergs.¹⁴⁹ Ebreju darbaspēka izmantošana drupu novākšanā 1941. gada rudenī atzīmēta RPB AP KPAN esošajos darbu protokolos, attiecībā uz 1942. gada sākumu tā minēta arī laikabiedru atmiņās.¹⁵⁰ Jāatzīmē, ka nacistu propagandisti to aktīvi izmantoja antisemītisku sižetu veidošanai, par ko liecina tā-laika preses publikācijas¹⁵¹ un pat 1941. gada vasaras kinohronika.¹⁵²

Rīga — Der Rathausplatz und die St.-Petri-Kirche in Trümmern
Rīga — Rātslaukums un Pēterča baznīca drupās

7. att. Rātslaukuma drupas pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte.
Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve.
Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. 4511

Propaganda darbojās arī pretējā virzienā, jo vienlaikus tika veidota kinofilma par Svētā Pētera baznīcas atjaunošanu.¹⁵³

Vecrīgas izpētes darbu laikā savāktās būvdetaļas no sagrautajām ēkām 1942. gada martā tika nodotas glabāšanā Valsts vēsturiskajam muzejam kopā ar to sarakstu, kurā bija fiksētas 995 inventāra vienības resp. 2985 atsevišķi priekšmeti.¹⁵⁴ Tos uzglabāja vispirms Svētā Pētera baznīcas sānu jomā,¹⁵⁵ bet vēlāk pārvietoja uz Doma

8. att. Lielgabali pie sagrautā rātsnama pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4507

9. att. Rātsnams pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Fotogrāfs nezināms. Izdevusi organizācija “Tautas palīdzība”. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4515

baznīcas krusteju.¹⁵⁶ Drupu novākšanas darbiem bija arī ekonomiska nozīme, kas saistījās ar celtniecības materiālu iegūšanas iespējām. 1941. gada oktobrī prese par to rakstīja šādi: “Rīgas pilsēta savāktos būvmateriālus privātām personām pārdod aprobežotos daudzumos. Dažādu jaunbūvju un piebūvju celšanai būvmateriālus nepārdod, bet izlietos pilsētas ēku remontiem, tāpat nacionalizēto ēku labošanai.”¹⁵⁷

Ar Rīgas pilsētas Būvvaldes atbalstu tika veikta arī daļēji sagrauto ēku mūru nostiprināšana un pagaidu aizsargkonstrukciju izveidošana; šo pasākumu ietvaros nostiprināja Melngalvju nama sienas, kā arī uzlika pagaidu jumtu Melngalvju namam un Svētā Pētera baznīcas sānu jomiem.¹⁵⁸ Jau 1941. gada jūlija vidū Latvijas Universitātes speciālisti toreizējā Rīgas galvenā arhitekta Osvalda Tilmaņa (1900–1980) vadībā izvērtēja Rātslaukuma apbūves atjaunošanas iespējas, konstatējot, ka Pētera baznīcu, Melngalvju namu un rātsnamu būs iespējams atjaunot.¹⁵⁹ Tomēr konkrēti pasākumi, izņemot provizorisks minēto celtnu konservāciju un daļēju nostiprināšanu, netika īstenoti. Sākotnēji bija paredzēts restaurēt arī

karadarbībā salīdzinoši maz cietušo Dannenšterna namu, kur pat plānoja ierīkot “Rīdzinieku dzīves muzeju”,¹⁶⁰ taču 1942. gada janvārī Pieminekļu valde saņēma H. Vitroka atbildi, ka šis jautājums var tikt izlemts tikai tad, kad būs pieņemts lēmums par nekustamā īpašuma reprivatizāciju Ostlandē.¹⁶¹ Tomēr īpašumu reprivatizācija vācu okupācijas laikā, kā zināms, pamatā nacistu politisko apsvērumu dēļ līdz galam tā arī netika realizēta.¹⁶²

Tomēr citos gadījumos Pieminekļu valdei izdevās iegūt pilsētas administrācijas atbalstu atsevišķu konservācijas pasākumu īstenošanai, lai gan tas prasīja diezgan ilgu laiku. Jau 1942. gada aprīlī Pieminekļu valde informēja Rīgas pilsētas pārvaldi par Svētā Pētera baznīcas portālu slikto tehnisko stāvokli, lūdzot ierīkot portāliem koka pārsegumu, lai pasargātu tos no mehāniskiem un laikapstākļu radītiem bojājumiem, kas varētu beigties ar “portālu drīzu un pilnīgu sabrukumu”.¹⁶³ Portālu akmens kalumus nosedza ar dēļu aizsargsienu (tā tika iznīcināta 1944. gada oktobrī kopā ar baznīcas sānu jomu pagaidu jumtu¹⁶⁴), tomēr situācija nebija īpaši mainījusies – 1943. gada februārī Pieminekļu valde konstatēja, ka laikapstākļu ietekmē turpinās baznīcas rietumu fasādes portāla skulpturālo veidojumu bojāšanās.¹⁶⁵ Un tikai pēc tam, kad Pieminekļu valde bija atkārtoti vērsusies Rīgas pilsētas valdē ar lūgumu nodrošināt baznīcas portālu saglabāšanu, 1943. gada 6. maijā sekoja H. Vitroka rīkojums nekavējoties uzsākt attiecīgos darbus, to izdevumus apmēram 1600 reihsmarku apmērā sedzot no pilsētas budžeta līdzekļiem.¹⁶⁶

Plašāka mēroga aktivitātes attiecībā uz Rīgas arhitektūras mantojuma aizsardzību bija vērojamas 1942. gadā. Gatavojoties atzīmēt Rīgas ieņemšanas pirmo gadadienu, ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļā radās ideja par tematiskās izstādes “Rīgas izpostītie kultūras pieminekļi” sagatavošanu. Kultūras nodaļas vadītāja K. fon Stricka izstrādātās izstādes koncepcijas vadlīnijas¹⁶⁷ 30. maijā tika nosūtītas V. Ģinteram, paredzot izstādi ierīkot bijušā RPVM telpās, kur tā bija pieejama apskatei no 1942. gada 1. jūlija līdz 1943. gada 22. martam.¹⁶⁸ Presē par šo izstādi ir sastopamas tikai īsas atzīmes,¹⁶⁹ tāpēc var pieņemt, ka tās ideoloģiskā nozīme nacistu propagandas kontekstā bija mazāk izteikta salīdzinājumā ar t.s. pretboļševisma izstādi (ar izteiktu antisemītisku akcentu) “Sarkano valdīšanas gads Latvijā”, kas tika atspoguļota daudz plašāk.¹⁷⁰ Arī K. fon Stricka vadlīnijas bija uzrakstītas lietišķā tonī, atzīmējot nepieciešamību

parādīt nozīmīgāko Vecrīgas arhitektūras pieminekļu vēsturi, un vismaz formāli tajās nebija uzsvērti nacisma ideoloģijas elementi.

Vienlaikus ar Rīgas kultūras pieminekļiem veltītās izstādes sagatavošanas darbiem jautājumam par Vecrīgas atjaunošanu pievērsās H. Vitroka paspārnē 1942. gada sākumā izveidotā speciālistu komisija. Tās sastāvā ietilpa tikai Rīgas pilsētas administrācijas ierēdņi, ieskaitot vācu arhitektu pilsētas būvpadomnieku Zigurdu Bekeru (*Sigurd Becker*), kurš amata pienākumu ietvaros bija saistīts ar pieminekļu aizsardzības lietām. Neviens pārstāvis no Pieminekļu valdes šajā komisijā netika iekļauts, tāpat kā tās darbā nepiedalījās neviens latviešu arhitekts.¹⁷¹ Starp citu, jautājums par nacistiskās Vācijas arhitektūras teorijas recepciju Latvijā Otrā pasaules kara laikā ir atsevišķa pētījuma vērts. Līdz šim to īsumā ir ieskicējis arhitektūras vēsturnieks Jānis Lejnietis (dz. 1951),¹⁷² un tālaika publikācijās¹⁷³ liecina, ka šīs tēmas izpētes materiāls varētu būt visai interesants.

Par minētās komisijas darba rezultātiem 1942. gada jūlijā informēja reihskomisāra oficiālais izdevums “*Ostland*”. Komisija bija izstrādājusi vairākus konceptuālus priekšlikumus Vecrīgas centra atjaunošanai pārskatāmā, taču tuvāk nekonkretizētā nākotnē. Tie paredzēja pilnībā atjaunot vismaz divus galvenos arhitektūras pieminekļus (Svētā Pētera baznīcu un rātsnamu), atzīstot, ka Melngalvju nama atjaunošana lielo bojājumu dēļ būs problemātiska, taču principā iespējama. Tāpat tika plānota Kungu ielas apbūves atjaunošana. Atsevišķa priekšlikumu grupa bija saistīta ar reihskomisāra rezidences – Rīgas pils – rekonstrukciju, paredzot nojaukt dažas vēsturiski mazvērtīgākās piebūves, lai labāk izceltu pils kompleksa monumentālo raksturu.¹⁷⁴ Iespējams, ka viens no H. Vitroka izveidotās komisijas priekšlikumiem tālākās izstrādes līmenī ir saistīts ar J. Lejnietis publicēto skici Vecrīgas atjaunošanai, kas datēta ar 1942. gada 14. jūliju¹⁷⁵ un liecina par visai radikāliem Rātslaukuma apkārtnes apbūves pārveidošanas plāniem.

Historiogrāfijā jau kopš 20. gadsimta 70. gadiem¹⁷⁶ ir nostiprinājies viedoklis par politiskās ideoloģijas un propagandas būtisko lomu nacistiskās Vācijas arhitektūrā, tāpat kā visā “Trešā reiha” mākslas dzīvē kopumā. Jāatzīmē, ka ideoloģiski motivēta bija arī nacionālsociālistu attieksme pret Vācijas arhitektūras mantojumu, dodot priekšroku romāniskas un gotiskas formām, kā arī pseidotautiskai pildrežģa konstrukcijā veidotai apbūvei.¹⁷⁷ Otrā pasaules

kara laikā nodarītos postījumus Vācijas pilsētu vēsturiskajos centros nacisti principā neuzskatīja par lielu kultūrvēsturisku zaudējumu, bet gan par iespēju īstenot plaša mēroga pilsētu rekonstrukciju pēc kara atbilstoši savai izpratnei par transporta organizācijas, militārajām un politiskās reprezentācijas prasībām. Tāpēc lielāko daļu no bombardēšanas laikā izdegušajiem pilsētu kvartāliem nojauca it kā drošības apsvērumu dēļ. Tikai no mākslas vēstures viedokļa vērtīgāko ēku fasādes rūpīgi demontēja un saglabāja, lai jau pēc kara beigām tās izmantotu kā vēsturiski dekoratīvus elementus, būvējot jaunas ēkas citās pilsētas vietās (Lībekā, Ķelnē u.c.).¹⁷⁸ Rīgā tik plaši sagrauto namu nojaukšanas darbi netika organizēti, jo trūka tam nepieciešamā darbaspēka un materiālo resursu.

Turklāt gan pilsēt būvniecības plānu, gan arī plašāku arhitektūras mantojuma aizsardzības pasākumu realizāciju apturēja jau 1942. gada 25. martā vācu civilās administrācijas izdots "Rikojums par būvju atļauju došanas pārkārtošanu"¹⁷⁹ jeb t.s. būvniecības aizliegums (*Bauverbot*). Tas ierobežoja visa veida celtniecības darbus, kas nebija saistīti ar militāro sfēru. Turpmāk Latvijas teritorijā atļauti bija tikai tie ēku uzturēšanas un atjaunošanas darbi, kuru izmaksu kopsumma nepārsniedza limitu 5000 reihsmarku apjomā. Līdz ar to H. Vitroka ieceres palika nerealizētas, taču par sava veida morālo kompensāciju varēja uzskatīt H. Šrēdera sastādītās grāmatas "*Rīga im Wandel der Zeiten*"¹⁸⁰ izdošanu 1942. gada septembrī. Tas bija apjomīgs un reprezentatīvs reprodukciju albums ar ievadu Rīgas vēsturē, kas bija uzrakstīts īstā "kultūrtrēģerisma" garā, akcentējot pilsētas un tās arhitektūras mantojuma vācisko izcelsmi un būtību. Grāmatai tika izmantotas jau 30. gados sagatavotās tipogrāfijas klišejas, faktiski nokopējot F. Baloža un R. Šnores sastādītā albuma¹⁸¹ ilustratīvo daļu, ko papildināja divi 1941. gada vasarā gleznoti Svētā Pētera baznīcas un rātsnama drupu skati.¹⁸²

Ārpus pasākumiem, kas attiecās uz sagrautajiem Vecrīgas kvartāliem, Pieminekļu valde gan pirms, gan pēc būvniecības aizlieguma izsludināšanas turpināja jau pirms kara pieņemto praksi, izskatot un akceptējot vēsturisko ēku īpašnieku iesniegumus par plānotajiem pārbūves vai nojaukšanas darbiem.¹⁸³ Rīgas pilsētas būvinspekcijai 1942. gada aprīlī tika nosūtīts īpašs paskaidrojums¹⁸⁴ par to, ka visu "saudzējamo Vec-Rīgas būvpieminekļu sarakstā" iekļauto namu pārbūvju, remonta un restaurācijas darbu projekti obligāti ir jāsaskaņo ar Pieminekļu valdi. Turklāt paskaidrojuma rakstā bija minēts, ka

Pieminekļu valdes “atsauksme” ir nepieciešama arī visu sarakstā neietvertu vecpilsētas namu fasāžu pārveidošanas gadījumos. Trešais pieminekļu aizsardzības darba nosacījums bija saistīts ar valdes tiesībām saņemt informāciju par plānotajiem liela apjoma zemes darbiem, kas varētu skart Vecrīgas kultūrslāni, lai savlaicīgi varētu organizēt arheoloģisko uzraudzību un eventuāli nepieciešamos izpētes darbus.

Piemēram, 1941. gada nogalē tika sasaukta īpaša Pieminekļu valdes sēde, kas nolēma noraidīt Rīgas pašvaldības plānus par dzīvojamo ēku Mazajā Pils ielā 17 un 19 (vēlāk pazīstamā “Trīs brāļu” kompleksa sastāvdaļu) nojaukšanu sakarā ar šo celtni slikto tehnisko stāvokli. Noraidījuma pamatojums: šīs ēkas ir raksturīgi 17.–18. gadsimta pilsētas apbūves pieminekļi, turklāt to nojaukšana sabojātu Mazās Pils ielas ainavu.¹⁸⁵ Bez tam Pieminekļu valdes uzraudzībā šajā laikā notika arī atsevišķu ēku fasāžu rekonstrukcijas darbi. Par to liecina materiāli par t.s. Mencendorfa nama pret Grēcinieku ielu vērstās fasādes daļas zelmiņa barokalizācijas priekšlikumu, kas tika saskaņots 1941. gada oktobrī.¹⁸⁶ Saskaņojumam pievienotā nama fasādes pārbūves skice ļauj to hipotētiski saistīt ar pazīstamā Rīgas arhitekta Aleksandra Trofimova (1891–1979) vārdu, kurš jau 20.–30. gados veica līdzīga stila pārbūves vairākiem Vecrīgas namiem.¹⁸⁷

Pie jautājuma par bīstamo namu drupu novākšanu Vecrīgā pilsētas amatpersonas tomēr atgriezās 1943. gada sākumā. Klimatisko apstākļu ietekmē daudzas pussagrautās būvkonstrukcijas, kas 1941. gada rudenī vēl bija relatīvi stabilas, tagad kļuva par apdraudējumu iedzīvotājiem, tāpēc tika nolemts izmantot vācu armijas sapieru vienības bīstamāko objektu spridzināšanai. Šādā veidā tika nojaukta arī 19. gadsimta beigās celtā, monumentālā brāļu Zēbergu rēderejas ēka,¹⁸⁸ kas atradās Bīskapa gātē 1 un nodega naktī no 1941. gada 30. jūnija uz 1. jūliju, kad tajā bija izvietots Sarkanās armijas štābs.¹⁸⁹ Pēc ēkas nojaukšanas Pieminekļu valde saņēma atļauju¹⁹⁰ izmantot šeit atrodamos derīgos ķieģeļus savām vajadzībām.

Par Pieminekļu valdes aktivitātēm šajā laikā liecina arī tās priekšsēdētāja V. Tepfera 1943. gada 8. jūnijā sastādītā iesnieguma vēstule Rīgas pilsētas būvpadomniekam Z. Bekeram par sešu Rātslaukuma rajonā daļēji sagrauto vēsturisko namu papildu nostiprināšanu.¹⁹¹ Vēstulē tika norādīts uz šo ēku izcilo māksliniecisko un vēsturisko

vērtību, uzsverot, ka tādēļ nav pieļaujama to nojaukšana, bet ir jādara viss iespējamais, lai sekmētu minēto ēku atjaunošanu pēc kara beigām. Nav zināms, vai tam sekoja arī praktiski pasākumi šo ēku stāvokļa uzlabošanai, jo pēc kara beigām visas vēsturiskās apbūves atliekas šeit tika nojauktas.

1942. un 1943. gadā arī Latvijas teritorijā aktuāls kļuva jautājums par aizsardzības pasākumiem pret iespējamām aviācijas uzbrukumiem. Presē pirmo reizi par to tika rakstīts sakarā ar britu Karalisko gaisa spēku (*Royal Air Force*) uzlidojumu Lībekai 1942. gada pavasarī.¹⁹² Septembra sākumā V. Tepfers nosūtīja vēstuli Rīgas pilsētas pašvaldībai, norādot uz nepieciešamību pasargāt Rīgas kultūras pieminekļus iespējamā gaisa uzbrukuma gadījumā. Vēstules pielikumā bija minēti deviņi pirmām kārtām aizsargājamie Vecrīgas objekti – vēsturiskās celtnes un tēlniecības darbi.¹⁹³ Arī vēlāk latviešu valodā izdotajos laikrakstos ir atrodami daudzi vācu ziņu aģentūru materiālu pārpublicējumi par sabiedroto aviācijas uzlidojumu nodarītajiem postījumiem Vācijā un Itālijā, akcentējot nevis cilvēku zaudējumus, bet gan kultūrvēsturisko vērtību iznīcināšanu.¹⁹⁴

1943. gada aprīļa nogalē Okupēto Austrumu apgabalu ministrija publicēja noteikumus par pretgaisa aizsardzību Ostlandē.¹⁹⁵ Tie attiecās uz civiliedzīvotāju drošību un dzīvojamo ēku dzēšanu ugunsgrēka gadījumā, taču ne uz pieminekļu aizsardzības jautājumiem. Kaut gan Rīgas vēsturisko centru atšķirībā no Tallinas vecpilsētas, kas 1944. gada 9. martā piedzīvoja padomju aviācijas uzbrukumu,¹⁹⁶ Otrā pasaules beigu posmā neskāra lieli plānveidīgi uzlidojumi, vēl pēc kara cirkulēja nostāsti¹⁹⁷ par to, ka 1944. gada 4. vai 5. jūnijā it kā esot bijis paredzēts amerikāņu “lidojošo cietokšņu” uzlidojums Rīgai, taču pēdējā brīdī pēc padomju virspavēlniecības norādījuma tas esot ticis novirzīts citur.

Rīgas pilsētas pārvaldes protokolos ir atrodamas visai detalizētas ziņas par regulāru civiliedzīvotāju aizsardzībai gaisa uzbrukuma gadījumā domāto pasākumu plānošanu un organizēšanu kopš 1943. gada maija, bet 1944. gada martā un aprīlī “pēc latviešu brīvprātīgo lūguma” tika izskatīts ierosinājums nodrošināt Brīvības pieminekļa aizsardzību pret aviācijas bumbu postījumiem. Kaut gan visi pilsētas pārvaldei pieejamie resursi bija iesaistīti civilās aizsardzības pasākumu īstenošanā, H. Vitroks tomēr apstiprināja Brīvības pieminekļa aizsargbūvju projektu un tāmi ap 6000 reihsmarku apjomā uz pilsētas budžeta rēķina.¹⁹⁸ Taču 1944. gada jūlija sākumā

izrādījās, ka šim nolūkam domātie ķieģeļi jau tiek izmantoti citām vajadzībām.¹⁹⁹ Kopumā Pieminekļu valdei nācās samierināties ar atziņu, ka “ir daudz vēstures pieminekļu pilsētās, kas liktenīgā brīdī ne ar kādiem līdzekļiem nav paglābjami no kara postījumiem”,²⁰⁰ un cerēt, ka Rīgu nepiemeklēs daudzu Eiropas pilsētu un arī tobrīd, 1943. gadā, vēl neparedzamais Jelgavas arhitektūras un mākslas pieminekļu liktenis.

Pieminekļu valdei 1943. gada otrajā pusē zināmas problēmas sagādāja kārtējā frontes apgādei paredzēto izejvielu – krāsaino un melno metālu – vākšanas akcija.²⁰¹ Tās gaitā Pieminekļu valde 17. septembrī saņēma virsbirģermeistara H. Vitroka vēstuli ar ierosinājumu par apmēram 60 Rātslaukumā esošo veco lielgabalu nodošanu metāllūžņos vērmahta vajadzībām, paredzot iespēju 10 lielgabalus saglabāt kā “vēsturiskus objektus”, jo visi Rātslaukumā esošie lielgabali izskatoties vienādi. Atbildes vēstulē 1943. gada 22. septembrī V. Tepfers paskaidroja, ka visi Rīgas vecpilsētā atrodamie lielgabali ir pakļauti pieminekļu aizsardzības noteikumiem un tādēļ “nekādā ziņā nevaru piekrist minēto lielgabalu nodošanai metāllūžņos, jo Rīgā ir palicis ļoti maz vēsturiskās pagātnes liecību, turklāt vēl arī ugunsgrēkā 1941. g. vasarā ļoti daudzi vēstures pieminekļi ir gājuši zudumā”. V. Tepfers arī norādīja, ka karadarbības skartajos Rīgas rajonos vēl ir pietiekami daudz tādu metāla izstrādājumu, kam nav nekādas vēsturiskas vērtības un kas būtu nododami lūžņos pirmām kārtām.²⁰² Pieminekļu valdei jau bija zināma pieredze šādās situācijās, jo līdzīgā veidā bija izdevies (it kā?) novērst Latvijas baznīcu un kapsētu zvanu nodošanu vācu kara rūpniecības vajadzībām, ierakstot apzinātos objektus aizsargājamo pieminekļu sarakstos.²⁰³ Šķiet, ka vismaz daļa no Rātslaukuma lielgabaliem tomēr piedzīvoja minēto metālu vākšanas akciju, jo arhitekta Artura Krūmiņa (1879–1969) pēc Otrā pasaules kara beigām publicētajā Rīgas arhitektūras pieminekļu ceļvedī²⁰⁴ ir atrodamas ziņas par 49 lielgabaliem, kas redzami pie nopostītā Rīgas rātsnama.

1944. gada vasarā Vēstures muzejs kopā ar Pieminekļu valdes speciālistiem plānoja turpināt jau iepriekšējā gadā iesāktos arheoloģiskos pētījumus Svētā Pētera baznīcā un tās apkārtnē,²⁰⁵ taču sakarā ar kara apstākļiem un frontes tuvošanos tos praktiski īstenot vairs nebija iespējams. Vispārējā atmosfēra Latvijā bija nervoza, nākotnes izredzes kļuva aizvien neskaidrākas.²⁰⁶ Vēstures muzejs jau kopš aprīļa gatavojās krājuma priekšmetu evakuācijai, tādēļ trūka cilvēku,

kas varētu piedalīties iepriekš plānotajos izpētes darbos, un to uzsākšana tika atlikta līdz jūlija beigām.²⁰⁷ 1944. gada 8. jūnijā Rīgas pašvaldības ierēdņiem tika uzdots “noskaidrot un uzskaitīt visus tos priekšmetus, aktis, materiālus, mašīnas utt., kas Rīgas pilsētai ir vissvarīgākie un gaisa uzbrukuma laikā katrā ziņā jāpaglābj”.²⁰⁸

Turpmākās norises noteica notikumu attīstība militārajā sfērā. 1944. gada 16. jūlijā padomju armija ienāca Latvijas teritorijā, bet desmit dienas vēlāk – 27. jūlijā – H. Vitroks akceptēja ģenerālkomisāra O. H. Drehslera “ierosinājumu” nosūtīt uz Vāciju vērtīgākos Rīgas muzeju mākslas priekšmetus, kā tika paskaidrots, lai pasargātu tos no bojāejas gaisa uzbrukumos.²⁰⁹ Oktobra sākumā, īsi pirms Rīgas ieņemšanas, Latvijas muzejos un arhīvos savāktās kultūras vērtības tika transportētas vispirms uz Kēnigsbergu Austrumprūsijā un tālāk uz Bohēmijas (Čehijas) teritoriju,²¹⁰ bet Rīgas arhitektūras mantojumu gaidīja jauni pārbaudījumi. Otrais pasaules karš tuvojās beigām, bet Latvijas vēsturē sākās jauns posms, kas atnesa daudzas traģiskas un tālejošas pārmaiņas latviešu tautas un visas sabiedrības dzīvē.

SECINĀJUMI

Pieminekļu valdes darbība Otrā pasaules kara gados pieder pie tām Latvijas jaunāko laiku vēstures tēmām, kas pagaidām nav padziļināti pētītas. Kultūras mantojuma aizsardzības institūciju darbs ietver divus savstarpēji saistītus aspektus: tas ir attiecīgās nozares teorētisko principu un praktiski metodoloģisko paņēmieni komplekss, no vienas puses, un institūcijas darba vēsturiskais konteksts, no otras puses. Abu minēto aspektu mijiedarbība uzskatāmi redzama, iepazīstoties ar Rīgas vecpilsētas arhitektūras mantojuma aizsardzības pasākumu vēsturi no 1941. līdz 1944. gadam.

Pēc Vecrīgas ugunsgrēka 1941. gada 29.–30. jūnijā Pieminekļu valdei bija vienlaikus jāatrisina vairākas problēmas. Nekad pirms tam Latvijas modernajā (19.–20. gs.) vēsturē nebija piedzīvota tāda mēroga kompleksa katastrofa. Pieminekļu valdes uzdevums bija postījumu apjoma apzināšana, vēsturisko celtnu stāvokļa novērtēšana un nepieciešamo glābšanas pasākumu īstenošana (bojāto būvkonstrukciju nostiprināšana, konservācija, pagaidu pārsegumu izveide utt.). Postījumu mēroga un vēsturiskās apbūves atlieku stāvokļa noskaidrošana tika atrisināta samērā veiksmīgi, īsā laikā un

ar ierobežotiem līdzekļiem pabeidzot apjomīgu pieminekļu dokumentēšanas darbu; to lielā mērā noteica apstākļi, ka Pieminekļu valdei tieši objektu apzināšanas un dokumentēšanas jomā jau bija gandrīz divdesmit gadus ilga pieredze.

Tomēr iepriekš minētais resursu trūkums un arī vācu okupācijas laika politiskā situācija bija galvenie faktori, kas neļāva nepieciešamajā līmenī attīstīt sagrauto Vecrīgas kvartālu izpēti un pat ne ievērojamāko arhitektūras pieminekļu konservācijas darbus. Netika izstrādāta vienota karadarbībā cietušās vēsturiskās pilsētvides saņēmības programma, praksē paliekot pie atsevišķiem pasākumiem, kas tika veikti, galvenokārt reaģējot uz aktuālajām norisēm. Nerautoties uz minētajiem apstākļiem, Pieminekļu valdes speciālistiem, kas gribot negribot bija kļuvuši par okupācijas laika sociālpolitiskās situācijas ķīlniekiem, izdevās saglabāt ētiskos un profesionālās darbības pamatprincipus.

Vecrīgas pazīstamāko arhitektūras pieminekļu iznīcināšana 1941. gada vasarā, kā liecina okupācija laika preses izdevumu publikāciju saturs, uzreiz kļuva par nacistu propagandas repertuāra sastāvdaļu, saglabājot ideoloģiski svarīgas un politizētas tēmas statusu arī padomju varas laikā pēc kara beigām un zināmā mērā pat vēl pēc tās sabrukuma 20. gadsimta nogalē. Šim faktoram ir bijusi būtiska nozīme attiecībā uz līdzšinējiem mēģinājumiem noskaidrot notikumu attīstības gaitu un tās cēloņus.

Izvērtējot vēstures literatūrā un laikabiedru atmiņās atrodamo informāciju, kas attiecas uz Vecrīgas arhitektūras mantojuma saglabāšanu 1941.–1944. gadā, ir jāņem vērā šī notikuma atbalsojums sabiedrībā kopumā. Rīgas vecpilsētas vēsturiskā kodola apbūves izpostīšana laikabiedru uztverē ieguva traģiski simbolisku nozīmi. Arhitekts Edgars Slaviets (1905–1986), kurš pēc Otrā pasaules kara piedalījās Svētā Pētera baznīcas atjaunošanas darbos, 1969. gadā savās atmiņu piezīmēs rakstīja: “Sapnis par Vecrīgu ir izsapņots. [...] Vecpilsētai vairs nebūt. Visas pūles to atjaunot ir neveiksmīgas. Svētīti ir tie, kas to vēl paši redzējuši puslīdz senā godībā. Mana paaudze – pēdējie.”²¹¹ Tomēr šāda attieksme, svārstoties starp atmiņām par bijušo un šaubām par zudušo vērtību atjaunošanas iespēju, arī Otrā pasaules kara gados lika pastāvīgi aktualizēt Vecrīgas atjaunošanas nepieciešamību pat apstākļos, kad šim nolūkam nebija ne materiālo resursu, nedz arī konsekventa valdošā politiskā režīma pārstāvju atbalsta.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksta autors izsaka sirsnīgu pateicību Rīgas pilsētas Arhitektūras pārvaldes Kultūras pieminekļu aizsardzības nodaļas inspektoram **Gunāram Armanam** par viņa sniegto profesionālo palīdzību, draudzīgo atbalstu un ļoti vērtīgajiem norādījumiem šī raksta tapšanas gaitā. Paldies arī manai kolēģei vēsturniecei **Rasai Pārpucei** par līdzdalību tēmas izstrādē.
- ² Jānis Asaris (1998). Pieminekļu valde un tās darbības pirmsākumi. No: Zigurds Konstants (sast.). *Doma*. 4. laid., Rīga: LMA, 41.–45. lpp.
- ³ Arnis Āboltiņš (1997). Vēstures pieminekļu aizsardzība Latvijā (1918–1945). *Latvijas Arhīvi*, 1, 26.–32. lpp.
- ⁴ Mārtiņš Mintauris (2003). Pieminekļu valde, 1923–1940. *Latvijas Arhitektūra*, 6, 80.–83. lpp.
- ⁵ Rihards Pētersons (2001). Kultūras mantojuma aizsardzība Latvijas Republikā (1919–1923). No: Rūta Kaminska (sast.). *Latvijas mākslas un mākslas vēstures likteņgaitas*. Rīga: Neputns, 23.–33. lpp.
- ⁶ Rihards Pētersons (2006). Politiskie konteksti Pieminekļu valdes darbībā (1923–1940). No: Daina Lāce (sast.). *Māksla un politiskie konteksti*. Rīga: Neputns, 93.–104. lpp.
- ⁷ Sk. 3. atsauci.
- ⁸ Pēteris Stepiņš (1991). Pārvēlās kara viesulis no Rietumiem. No: Oskars Gerts (sast.). *Dabas un vēstures kalendārs 1992. gadam*. Rīga: Zinātne, 178.–181. lpp.; Pēteris Stepiņš (1997). Atmiņas par arheologiem Franci Balodi, Eduardu Šturmu, Raulu un Elvīru Šnorēm. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 135.–146. lpp.
- ⁹ David Lowenthal (2009). *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. New York: Cambridge University Press, pp. 105–171.
- ¹⁰ Sk.: Mathias Berek (2008). Gutes oder schlechtes Erinnern? Die Notwendigkeit des Politischen in der Erinnerungskultur. In: Hans Henning Hahn, Heidi Hein-Kircher und Anna Kochanowska-Nieborak (Hg.). *Erinnerungskultur und Versöhnungskitsch*. Marburg: Verlag Herder-Institut, S. 71–85.
- ¹¹ Wilfried Lipp (1999). Denkmalpflege und Geschichte. In: Ulrich Borsdorf, Heinrich Theodor Grütter (Hg.). *Orte der Erinnerung. Denkmal, Gedenkstätte, Museum*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, S. 131–167, hier S. 132–133.
- ¹² Materiāli nav inventarizēti. Ar zīmuli uz papīra rakstītie protokolu oriģināli glabājas atsevišķā mapē bez lappušu numerācijas; turpmāk atsaucēs – *RPB AP KPAN* Protokols, norādot tā datumu. Šajos materiālos ietilpst arī rokrakstā sastādīts Vecrīgas drupās atrasto arhitektūras un mākslas priekšmetu saraksts (analogi mašīnraksta eksemplārs: *LVVA*, P-522–1–2, 22.–30. lpp.), kā arī 1946. gadā izdarītā norakstā fragmentāri saglabājušies priekšlikumi Sv. Pētera baznīcas torņa atjaunošanai, datēti ar 1943. gada 15. maiju, un trīs atsevišķi pārskati par izpētes darbiem Melngalvju namā, Sv. Pētera baznīcā un vecpilsētā no 1941. gada

1. jūlija līdz 5. augustam; turpmāk atsaucēs – Pārskats, norādot objektu, uz kuru tas attiecas.
- ¹³ Pēteris Ārends (1943). *Melngalvju nams Rīgā*. Rīga: V. Tepfera izdevums, 43.–49. lpp.
- ¹⁴ Pēteris Ārends (1944). *Sv. Pētera baznīca Rīgā*. Rīga: V. Tepfera izdevums, 70.–73. lpp.
- ¹⁵ Aleksandrs Drīzulis (atb. red.) (1980). *Rīga sociālisma laikmetā, 1917–1975*. Rīga: Zinātne, 163.–169. lpp.
- ¹⁶ Gunārs Zirnis (1984). *Pētera baznīca*. Rīga: Zinātne, 134. lpp. Sal. ar: Andrejs Holcmanis (sast.) (1995). *Pētera baznīcas atdzimšana*. Rīga: Galvenā arhitektūras pārvalde, 11., 20. lpp.
- ¹⁷ Pārsla Pētersone (2000). Rīgas pilsētas pārvaldes administratīvās ēkas. No: Ilona Celmiņa (sast.). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: Rīgas nami, 273.–274. lpp.
- ¹⁸ Edgars Pučiņš (1995). Pretī atdzimšanai. No: Māra Siliņa (sast.). *Melngalvju nams Rīgā*. Rīga: Rīgas nami, 173.–182., 192.–193., 195., 236.–238. lpp.
- ¹⁹ Par kultūrpolitikas jēdzienu un tā saturu mūsdienās sk.: Armīns Kleins (2008). *Kultūrpolitika*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 35.–167. lpp.
- ²⁰ Hans-Dieter Handrack (1981). *Das Reichskommissariat Ostland: Die Kulturpolitik der deutschen Verwaltung zwischen Autonomie und Gleichschaltung, 1941–1944*. München: Gauke. Šī grāmata Latvijas bibliotēkās nav pieejama. Īsu ieskatu tās tematikā sniedz: Heinrich Wittram (1975). XXVIII. Baltisches Historikertreffen am 24. und 25. Mai 1975 in Göttingen. *Baltische Geschichtsforschung: Mitteilungen der Baltischen Historischen Kommission*, Nr. 1, S. 9–10.
- ²¹ Kārlis Kangeris (1999). Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni Baltijā un to izpaušme Latvijas ģenerālapgabala kultūrpolitikā. No: Jana Dreimane (sast.). *Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā: Materiālu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 24.–46. lpp.
- ²² Turpat, 25. lpp.
- ²³ Sk.: Inesis Feldmanis (zin. red.) (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava, 300.–305. lpp.
- ²⁴ Jānis Kalnačs (2005). *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, 1941–1945*. Rīga: Neputns.
- ²⁵ Kaspars Zellis (2012). *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)*. Rīga: Mansards. Šeit sk. arī vācu okupācijas laika preses izdevumu avotpētniecisko raksturojumu: 23.–24., 108.–109., 116.–118., 120.–121. lpp.
- ²⁶ Kalnačs. *Tēlotājas mākslas dzīve*, 40.–41. lpp. Savukārt K. Kangeris šo posmu iedala divās daļās: “zibenskara fāzē” (pirmais vācu okupācijas gads) un “plānotās okupācijas fāzē” (otrais un trešais okupācijas gads). Sk.: Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 26.–27. lpp.
- ²⁷ Aleksandrs Ivanovs (2011). Latvija Otrajā pasaules karā: izpētes gaita Latvijas jaunāko laiku historiogrāfijā, izpētes rezultāti un perspektīvas. No: Daina Bleiere (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un*

- sekas. 20. gadsimta 40.–60. gadi / *The Second World War and Latvia: Events and Consequences. 1940s–1960s*. Rīga: Zinātne, 15. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27). Par nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas posma izpēti kopumā sk. minētās publikācijas 28.–31. lpp.
- ²⁸ Viens no retajiem izņēmumiem ir nesen publicētais pētījums par Vēstures krātuvi, kas tematiski ir saistīts ar nacistu realizētās kultūrpolitikas analīzi: Rasa Pārpuce (2011). Vēstures krātuves darbība Otrā pasaules kara gados (vācu okupācijas laikā). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 34.–65. lpp.
- ²⁹ Kristina Jōekalda (2012). Architectural monuments as a resource: reworking heritage and ideologies in Nazi-occupied Estonia. In: Giedrē Jankevičiūtē, Laima Lučkaitē (eds.). *Art and Artistic Life during the Two World Wars*. Vilnius: Lithuanian Culture Research Institute, pp. 273–300 (Lithuanian Culture Research Institute Art History Studies, 5).
- ³⁰ Iveta Šķiņķe (1997). Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbība 1941.–1944. gadā. Ieskats vēstures avotos. *Latvijas Arhīvi*, 5, 110. lpp.
- ³¹ Sk.: Žanis Unāms (1969). *Karogs vējā: kara laika atmiņas divos sējumos*. 1. sēj. Vaiverlija: Latvju Grāmata, 29.–160. lpp.; Žanis Unāms (1975). *Zem Barbarosas šķēpa: kara gadu pieredze, vērojumi, atmiņas*. Grandheivena: Aka & Gauja, 63.–213., 321.–358. lpp.
- ³² Elmārs Pelkauskis (atb. red.) (1999). *Okupācijas varu politika Latvijā, 1939–1991: Dokumentu krājums*. Rīga: Nordik, 163.–209. lpp. (4. nodaļa “Latvija nacistiskās okupācijas varā”).
- ³³ Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 35.–36. lpp. Vairāk par to sk.: Haralds Biezais (1992). *Latvija kāškrusta varā. Sveši kungi – pašu ļaudis*. Īstlansinga: Gauja.
- ³⁴ Plašāk par to sk.: Ēriks Žagars (1970). Revolucionāro tradīciju izmantošana komunistiskās audzināšanas darbā Padomju Latvijā 1940. un 1941. gadā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, IX laid., Rīga: Zinātne, 135.–193. lpp. Arī šī tēma Latvijas historiogrāfijā vēl gaida padziļinātu izpēti.
- ³⁵ Feldmanis. *Latvija Otrajā pasaules karā*, 195.–243. lpp., īpaši 227.–233. lpp.
- ³⁶ Āboltiņš. Vēstures pieminekļu aizsardzība, 28. lpp.
- ³⁷ LVA, 700–2–105 (Franča Baloža personīgā lieta, 1940. g. 8. jūlijs – 7. decembris), 1. lp.
- ³⁸ Par U. Būcena darbu Pieminekļu valdē 1940.–1941. gadā sk.: Valdemārs Ģinters (1974). Latvijas Brīvības muzejs 50 gados. *Universitas*, 33, 8.–9., 12. lpp.
- ³⁹ Ulrihs Būcens. Atskaite par Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas veikto darbu 1941. gada pirmajā ceturksnī [bez datuma]. LVA, 700–1–311, 1. lp.; Pieminekļu valde [bez datuma]. LVA, 700–1–313, 147.–155. lp.
- ⁴⁰ Sk.: Edvīns Evarts (2001). Latviešu Zemes pašpārvaldes izveidošanās un darbības sākums vācu nacistu okupētajā Latvijā (1941. g. jūlijs – 1942. g. septembris). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 135.–155. lpp.

- ⁴¹ 1942. gada 13. maijā viņu šajā amatā nomainīja bij. Latvijas Universitātes rektors Mārtiņš Prīmanis (1878–1950), sk.: Izglītības ģenerāldirektoru maiņa (1942). *Izglītības Mēnešraksts*, 5, 130. lpp.
- ⁴² Edvīns Evarts (2003). Okupācijas iestādes par Zemes pašpārvaldes uzdevumiem un funkcijām (1941. g. jūlijs – 1944. g. septembris). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 121. lpp.
- ⁴³ Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas iekārta (1942). *Izglītības Mēnešraksts*, 2, 62. lpp.
- ⁴⁴ Kopš 1942. gada 22. jūlija – Vispārīgais un zinātņu departaments. Sk.: Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas rikojumi (1942). *Izglītības Mēnešraksts*, 7, 224. lpp.
- ⁴⁵ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 997, 25.11.1942. LVVA, P-522-1-4, 42. lp.
- ⁴⁶ Sk.: Valdemārs Ģinters. Pārskats par Valsts vēsturiskā muzeja darbību no 1941. gada jūlija līdz 31. decembrim, 02.02.1942. LVVA, P-522-1-2, 19. lp.
- ⁴⁷ Unāms. *Karogs vējā*, 67. lpp.
- ⁴⁸ Pieminekļu valdes iesniegums Nr. 268 ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļai par 1942. gadā plānotajiem darbiem [vācu val.], 17.04.1942. LVVA, P-522-1-1, 214. lp.
- ⁴⁹ Feldmanis. *Latvija Otrajā pasaules karā*, 304. lpp.
- ⁵⁰ Izglītības tautas komisariāta Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļa. Darbinieku saraksts. LVVA, P-522-1-4, 48. lp.
- ⁵¹ Pieminekļu valdes darbinieku iemaksas Skolu un valsts iestāžu darbinieku arodbiedrībai. LVVA, P-522-1-4, 7. lp.
- ⁵² Šķiņķe. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbība, 101.–109. lpp.
- ⁵³ Jānis Zemzaris (1993). Kultūras vērtības sargājot. (Atmiņu fragmenti par darbību Vēstures krātuvē). *Latvijas Vēsture*, 2, 47. lpp.
- ⁵⁴ Piemēram, sk.: Harijs Marnics (1958). *Kāvi pār Daugavu: Atceres un apceres par Latvijas likteņiem no 1941. līdz 1943. g.* Weilheim: Apgāds Latvija.
- ⁵⁵ Andrievs Ezerģails (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 153. lpp.
- ⁵⁶ Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 27.–28. lpp.
- ⁵⁷ Unāms. *Karogs vējā*, 45. lpp.
- ⁵⁸ Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 26. lpp.
- ⁵⁹ Ģinters. Latvijas Brīvības muzejs, 13. lpp.
- ⁶⁰ Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 34. lpp.
- ⁶¹ Šķiņķe. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbība, 109. lpp.
- ⁶² Ezerģails. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā*, 156. lpp.
- ⁶³ Vilnis Zariņš (1989). Laupītāju filozofija. Nacionālsociālisma ideoloģija un propaganda. *Avots*, 7, 57. lpp.
- ⁶⁴ Edvīns Evarts (2003). Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums vācu okupantu skatījumā (1941.–1944. gads). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 79.–81. lpp.
- ⁶⁵ V[erners] T[epfers] (1942). Etnogrāfiskās bagātības vairojas. *Laiķmets*, 50, 14. lpp. Sk. arī: Otto-Heinrich Drechsler (1942). Kulturelle Aufgaben. *Ostland*, 3, S. 3–4.

- ⁶⁶ Šķiņķe. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbība, 107.–108. lpp.
- ⁶⁷ Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 31. lpp.
- ⁶⁸ Unāms. *Karogs vējā*, 62.–67. lpp.
- ⁶⁹ Stepiņš. Pārvēlās kara viesulis no Rietumiem, 179. lpp.
- ⁷⁰ Rīgas Altstadt zum Bereich erklärt. Landes-Denkmalpflegeamt betreut altes Kulturgut. *Deutsche Zeitung im Ostland*, 21.08.1941.
- ⁷¹ Kultūras vērtību sargāšanas darbs. *Tēvija*, 22.08.1941.
- ⁷² Sk.: LVVA, P-522-1-8, 133.–143. lp.
- ⁷³ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 257 Rīgas pilsētas būvinspekcijai, 14.04.1942. LVVA, P-522-1-8, 133. lp.; Pieminekļu valdes vēstule P. Kundziņam par Rīgas arhitektūras pieminekļu saraksta precizēšanu, 12.02.1943. LVVA, P-522-1-8, 185. lp.
- ⁷⁴ Niels von Holst (1942). Kunst auf Vorposten. Von Deutung und Schicksal historischer Kunstwerke in Ostland. In: *Ostland Kalender 1943*. Posen: Verlag E. Bruhns, S. 106–112.
- ⁷⁵ Sk.: Kārlis Kangeris (2007). Baltvācieši Latvijas ģenerālapgabalā (1941–1945): labi okupācijas varas “kalpi” vai Latvijā nevēlamas vācu tautības grupas piederīgie? No: Rudīte Vīksne (sast.). *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi / History of Latvia of the 1940s – 1990s. Research of the Commission of the Historians of Latvia, 2006*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 84.–121. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 21).
- ⁷⁶ Baltvācu turpmākie uzdevumi. *Tēvija*, 09.08.1941.
- ⁷⁷ Unāms. *Karogs vējā*, 45. lpp.
- ⁷⁸ Par to sk.: Everts. Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums, 77. lpp.
- ⁷⁹ Hugo Wittrock (1979). *Kommissarischer Oberbürgermeister von Riga, 1941–1944: Erinnerungen*. Lüneburg: Verlag Nordland-Druck, S. 32.
- ⁸⁰ Daina Bleiere (2000). Rīgas pārvalde vācu okupācijas laikā (1941. gada jūlijs–1944. gada oktobris). No: Ilona Celmiņa (sast.). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: Rīgas nami, 217. lpp.
- ⁸¹ Unāms. *Karogs vējā*, 68.–69. lpp.
- ⁸² Ģinters. Pārskats par Valsts vēsturiskā muzeja darbību, 02.02.1942. LVVA, P-522-1-2, 19. lp.
- ⁸³ Unāms. *Karogs vējā*, 67. lpp.
- ⁸⁴ Austrumu apgabalu uzbūves darbs. Austrumu apgabala reihskomisāra H. Lohse's norādījumi par jaunuzbūves uzdevumiem. *Tēvija*, 24.02.1942.
- ⁸⁵ Turpat.
- ⁸⁶ Āboltiņš. Vēstures pieminekļu aizsardzība, 29. lpp.
- ⁸⁷ Pēteris Stepiņš. Sargiet senās kultūras pieminekļus. *Tēvija*, 17.09.1943.
- ⁸⁸ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 245, 17.04.1943.; Nr. 246, 11.04.1942. LVVA, P-522-1-7, 24.–25. lp.
- ⁸⁹ Pieminekļu valdes izziņa Nr. 550, adresēta Tautas palīdzībai, 10.06.1942. LVVA, P-522-1-1, 64. lp.
- ⁹⁰ Pieminekļu valdes vēstule Universitātei Rīgā, Nr. 108, 24.03.1944. LVVA, P-522-1-1, 19. lp.

- ⁹¹ Pieminekļu valdes iesniegums Nr. 170 ģenerālkomisariāta Propagandas nodaļai [vācu val.], 11.03.1942. LVVA, P-522-1-4, 219.a lp.
- ⁹² Jānis Riekstiņš (1995). Pārskats par Pieminekļu valdes darbību laikā no 1941. gada I.VII [līdz] 31.XII. *Latvijas Arhīvi*, 2, 74. lpp.
- ⁹³ Feldmanis. *Latvija Otrajā pasaules karā*, 246. lpp.
- ⁹⁴ Pa sarkano bandītu pēdām. *Tēvija*, 01.07.1941.
- ⁹⁵ Sk.: Achim Saupe (2009). *Der Historiker als Detektiv – der Detektiv als Historiker. Historik, Kriminalistik und der Nationalsozialismus als Kriminalroman*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- ⁹⁶ Robert Bevan (2006). *The Destruction of Memory. Architecture at War*. London: Reaktion Books, pp. 61–130.
- ⁹⁷ Konvencija par kultūras vērtību aizsardzību bruņota konflikta gadījumā (Hāgas konvencija). Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=81256> (skatīts 10.03.2013.).
- ⁹⁸ Jānis Lejnieks (1999). Karš nebeidzas ar drupu novākšanu. No: Jolanta Treile (sast.). *Rīga 800. Gadagrāmata, 1998*. Rīga: LKF, 55. lpp.
- ⁹⁹ Sk.: Kā sarkanarmieši nodedzināja Rīgas Vecpilsētu. *Tēvija*, 02.07.1941.; Sarkangvardistu terors Iekšrīgā. *Tēvija*, 03.07.1941.; Kā čekisti izlaupija un dedzināja Iekšrīgu. *Tēvija*, 04.07.1941.; u.c.
- ¹⁰⁰ Par “Tēvijas” lomu antisemitiskās propagandas stereotipu veidošanā 1941. gadā sk.: Didzis Bērziņš (2009). Nacistiskā antisemitisma propaganda laikrakstā “Tēvija” 1941. gada jūlijā: latviešu (līdz)dalības diskurss. *Latvijas Arhīvi*, 4, 63.–98. lpp.
- ¹⁰¹ Piemēram, sk.: A. Frankenstein (1941). Der Brand der Rigaer Altstadt. St. Peters Flammentod. In: *Ostland Kalender 1942*. Posen: Verlag E. Bruhns, S. 120–130.
- ¹⁰² Zellis. *Ilūziju un baiļu mašīnērija*, 325.–330. lpp.
- ¹⁰³ Viktors Klemperers (2004). *LTI. Trešā reiha valoda: Filologa piezīmes*. Rīga: AGB, 100.–101. lpp.
- ¹⁰⁴ V. Velars (1942). Zudušās vērtības: Sv. Pētera baznīca Rīgā. *Laikmets*, 1, 2. lpp.
- ¹⁰⁵ V. Velars (1942). Zudušās vērtības: Melngalvju nams Rīgā. *Laikmets*, 2, 16. lpp.
- ¹⁰⁶ Boļševiki grauj Iekšpilsētu. *Tēvija*, 29.06.1943.
- ¹⁰⁷ Rīgas liktenīgajās dienās. *Tēvija*, 01.07.1944.
- ¹⁰⁸ Jānis Mazulāns (1942). Daugavpils agrāk un tagad. *Laikmets*, 42, 15. lpp.
- ¹⁰⁹ H[eincs] Hekels. Trešā Rīgas ieņemšana. *Tēvija*, 22.07.1941.
- ¹¹⁰ Heinz Heckel, Ernst Schüle (1942). Tā atbrīvoja Rīgu. *Laikmets*, 26, 4. lpp.
- ¹¹¹ Pētera baznīca (1950/1951). No: Arveds Švābe (red.). *Latvju enciklopēdija*. 2. sēj., Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1904. lpp. “Latvju enciklopēdijas” otrajā izdevumā (1982–1989), ko rediģēja vēsturnieks Edgars Andersons (1920–1989), šī versija vairs netiek pieminēta.
- ¹¹² Eduard Weiss (1963). Der Brand der St.-Petri Kirche in Riga 1941. *Baltische Hefte*, 9 (4), S. 241–248.
- ¹¹³ Osvalds Tīlmanis. Seno cīņu liecinieki. *Literatūra un Māksla*, 06.07.1945.

- ¹¹⁴ Vasilijš Savčenko (1980). Pilsēta kara pirmajās dienās. No: Aleksandrs Drizulis (atb. red.). *Rīga sociālisma laikmetā, 1917–1975*. Rīga: Zinātne, 164.–165. lpp.
- ¹¹⁵ Aleksandr B. Zubov (red.) (2009). *Istoria Rossii. XX vek: 1937–2007*. Moskva: ACT, s. 392.
- ¹¹⁶ Mudis Leitāns (1983). Jelgava drupās un pišļos. No: Oskars Gerts (atb. red.). *Dabas un vēstures kalendārs 1984. gadam*. Rīga: Zinātne, 126.–128. lpp.
- ¹¹⁷ Sk.: *Baltische Briefe*, 1975, 28 (5), Nr. 6, S. 7; Nr. 11, S. 3; Nr. 12, S. 4.
- ¹¹⁸ Dainis Grīnvalds (2002). *Kā es redzēju tās lietas. Mana tēva Jāņa Grīnvalda dienasgrāmata, 1940–1945*. Rīga: Preses nams, 125. lpp.
- ¹¹⁹ Pēteris Korsaks (1990). Vēlreiz par Pēterbazuņicas torni. *Kultūras Fonda Avīze*, oktobris, 17. lpp.
- ¹²⁰ Rasa Pārpuce (2011). Raula Šnores pārskats par Rīgas pilsētas vēstures muzeja darbību no 1940. gada augusta līdz 1941. gada jūlijam. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 129.–142. lpp.
- ¹²¹ Latvju tautas muzejs. *Tēvija*, 12.08.1941.
- ¹²² Līvija Blūmfelde (1998). Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, 1773–1998. *Latvijas Arhīvi*, 1, 29. lpp.
- ¹²³ Sk. Pieminekļu valdes izsūtītās pavēstes – uzaicinājumus konkrētām personām “sniegt savus novērojumus Pētera baznīcas nodeģšanas lietā”, 26.02.1942. (LVVA, P-522–1–7, 4. lp.) un 30.03.1942. (LVVA, P-522–1–8, 262. lp.).
- ¹²⁴ LVVA, P-522–1–8, 264. lp.
- ¹²⁵ Atis Freināts (2006). *Pēterbaznīca deg*. Jūrmala: Fonds AKA, 17. lpp.; Raimonds Ruska. “Redzēju savām acīm...” *Lauku Avīze*, 20.09.1991.
- ¹²⁶ Pārpuce. Raula Šnores pārskats, 134. lpp.
- ¹²⁷ V. Sniķers (1939). Augsto torņu un ēku aizsargāšana pret uguns briesmām. *Pašvaldības Darbinieks*, 12, 1075. lpp.
- ¹²⁸ Pauls Kundziņš (1965). Pētera baznīca. *Architekts*, 13, 7. lpp.
- ¹²⁹ Leonīds Siliņš (red.) (1994). *Latvijas Centrālā padome, LCP: Latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945*. Upsala: LCP, 41.–42., 51. lpp.
- ¹³⁰ Unāms. *Karogs vējā*, 124. lpp.
- ¹³¹ Sk.: Dace Lūse (2008). Pāvils Klāns (Pauls Kovaļevskis) un kolaborācijas problēma. *Letonica*, 17, 47.–66. lpp.
- ¹³² Pieminekļu valdes vēstule Nr. 822 Politiskās pārvaldes Rīgas rajona priekšniekam, 08.10.1941. LVVA, P-522–1–4, 1. lp.
- ¹³³ Rīkojums. *Tēvija*, 03.09.1941.
- ¹³⁴ Gunta Orinska-Spirģe (2010). Karagūstekņu atbalstītāju lietas – vēstures avots Latvijas sabiedrības noskaņojuma pētniecībai Otrā pasaules kara laikā. *Latvijas Arhīvi*, 2, 204.–234. lpp., šeit 210.–216. lpp.
- ¹³⁵ Pieminekļu valdes darbinieku saraksts, 17.11.1944. LVVA, P-522–1–1, 229. lp.
- ¹³⁶ Protokols, 06.07.1941. *RPB AP KPAN* materiāli. Protokola sastādītājs ir uzskatījis par vajadzīgu atzīmēt, ka LU Arhitektūras fakultātes “Pieminekļu uzturēšanas katedras vadītājs prof. Dr. P. Kundziņš šajās

- dienās atradās savās lauku mājās Vidzemē”, tādējādi pirmie glābšanas darbi Vecrīgas tika plānoti bez Pieminekļu valdes galvenā arhitektūras mantojuma jautājumu speciālista piedalīšanās.
- ¹³⁷ Pārpuce. Raula Šnores pārskats, 138. lpp. Sk. arī: Pavēle Nr. 9. *Tēvija*, 03.07.1941.
- ¹³⁸ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 827 Valsts vēsturiskā muzeja direktoram, 04.09.1942. *LVA*, 491–1–22, 26. lp.; Pieminekļu valdes vēstule Nr. 202, 31.03.1943. *LVVA*, P-522–1–2, 68. lp.
- ¹³⁹ Ārends. *Melngalvju nams Rīgā*, 44. lpp.
- ¹⁴⁰ Sk.: *LVVA*, P-522–1–1, 225. lp. Dokuments sastādīts vācu valodā, mašīnrakstā, bez uzskaites numura.
- ¹⁴¹ Novāc drupas. *Tēvija*, 13.08.1942.
- ¹⁴² Riekstiņš. Pārskats par Pieminekļu valdes darbību, 73.–74. lpp.
- ¹⁴³ J. M. (1942). Boļševiku postījumi Rīgā. *Laikmets*, 8, 30. lpp.
- ¹⁴⁴ Rīgas skatu kartiņas Tautas Palīdzības darbam. *Tēvija*, 20.11.1941. Vairāk par vācu okupācijas laikā izdotajām pastkartēm ar sagrautās Vecrīgas attēliem sk.: Andris Caune (2006). Pastkartes stāsta par 1941. gada 29. jūnijā izpostīto Vecrīgu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 134.–143. lpp.
- ¹⁴⁵ Sk.: Pēteris Korsaks (1990). Kas sašāva Pēterbaznīcas torni? *Kultūras Fonda Avīze*, aprīlis, 20. lpp.
- ¹⁴⁶ Kartes publikāciju sk.: J. M. (1942). Boļševiku postījumi Rīgā. *Laikmets*, 8, 31. lpp.
- ¹⁴⁷ Riekstiņš. Pārskats par Pieminekļu valdes darbību, 73. lpp.
- ¹⁴⁸ Freināts. *Pēterbaznīca deg*, 98. lpp.
- ¹⁴⁹ Ezergailis. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā*, 163. lpp.
- ¹⁵⁰ Freināts. *Pēterbaznīca deg*, 103. lpp.
- ¹⁵¹ Sk.: *Tēvija*, 05.07.1941.; 09.07.1941.; 29.08.1941.
- ¹⁵² Arturs Žvinklis (sast.) (1999). *Saglabāt sudrabā: Latvija Otrā pasaules kara laikā*. Rīga: Jumava, 52. lpp. (Ebreji drupu novākšanas darbos Rīgā 1941. gada jūlijā. Vācu okupācijas laika sižeti, 12. rullis. Arh. Nr. 1365).
- ¹⁵³ Lilita Aļeksejeva (1990). Ko stāsta akmeņi. *Māksla*, 9, 53. lpp.
- ¹⁵⁴ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 166 Valsts vēsturiskā muzeja direktoram, 09.03.1942. *LVVA*, P-522–1–4, 21.a lp.
- ¹⁵⁵ Ārends. *Sv. Pētera baznīca Rīgā*, 72. lpp.
- ¹⁵⁶ Pārpuce. Raula Šnores pārskats, 142. lpp.
- ¹⁵⁷ No drupām top miljonu vērtības. *Tēvija*, 25.10.1941.
- ¹⁵⁸ Riekstiņš. Pārskats par Pieminekļu valdes darbību, 73.–74. lpp.
- ¹⁵⁹ Noskaidro vēsturisko celtnu atjaunošanas iespējamību. *Tēvija*, 14.07.1941.
- ¹⁶⁰ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 825 Rīgas pilsētas Būvvaldei, 10.10.1941. *LVA*, 700–1–313, 142. lp. Tekstā minēta atsaucē uz H. Šrēdera atbalstu šim ierosinājumam.
- ¹⁶¹ Pieminekļu valdes saraksti ar Rīgas pilsētas pašvaldību (16.09.1941.–07.01.1942.) sk.: *LVVA*, P-522–1–8, 79.–84. lp.

- ¹⁶² Vairāk par to sk.: Arnolds Aizsilnieks (1968). *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. Stokholma: Daugava, 894.–897. lpp.
- ¹⁶³ Pieminekļu valdes priekšsēdētāja V. Tepfera ziņojums Nr. 220 Rīgas pilsētas būvpadomniekam Z. Bekeram, 04.04.1942. *LVVA*, P-522–1–1, 165.a lp.
- ¹⁶⁴ Rūdolfs Širants (1995). Pētera baznīcas būvvēsture (saisināts teksts). No: Andrejs Holcmanis (sast.). *Pētera baznīcas atdzimšana*. Rīga: Galvenā arhitektūras pārvalde, 20.–21. lpp.
- ¹⁶⁵ Pieminekļu valdes priekšsēdētāja V. Tepfera vēstule Nr. 112 Vēstures muzeja direktoram V. Ģinteram, 10.02.1943. *LVVA*, P-522–1–2, 52. lp.
- ¹⁶⁶ Jānis Riekstiņš (1998). Rīgas pilsētas pārvaldes darbība 2. pasaules kara laikā. *Latvijas Arhīvi*, 1, 73. lpp.
- ¹⁶⁷ Richtlinien für die Sonderausstellung “Zerstörte Kulturstätten Rigas” [...], bez datuma un paraksta. *LVA*, 491–1–22, 13.–15. lp. Vadlīnijas V. Ģinteram tika nosūtītas kopā ar K. fon Stricka parakstīto pavadvēstuli, kas ļauj piedēvēt viņam šī dokumenta autorību.
- ¹⁶⁸ Ārends. *Melngalvju nams Rīgā*, 3. lpp.
- ¹⁶⁹ Atkal atvērts Doma muzejs. *Tēvija*, 01.07.1942.; Ģenerālkomisārs Doma muzejā. *Tēvija*, 10.07.1942.
- ¹⁷⁰ Sk.: Organizē pretboļševisma izstādi. *Tēvija*, 13.04.1942.; sal. ar: Felikss Krusa (1942). Cīņa pret austrumiem. *Izglītības Mēnešraksts*, 7, 220. lpp.
- ¹⁷¹ Wittrock. *Erinnerungen*, S. 45–46.
- ¹⁷² Jānis Lejnieks (1998). *Rīga, kuras nav*. Rīga: Zinātne, 127.–136. lpp.
- ¹⁷³ Piemēram, sk.: Arturs Krūmiņš (1942). Vācu jaunā celtniecība. *Latvju Mēnešraksts*, 6, 553.–566. lpp.
- ¹⁷⁴ Hugo Wittrock (1942). Ausblick auf den Wiederaufbau Alt-Rigas. *Ostland*, 1, S. 16–19.
- ¹⁷⁵ Lejnieks. *Rīga, kuras nav*, 131. lpp.
- ¹⁷⁶ Berthold Hinz (1979). *Art in the Third Reich*. New York: Pantheon Books, pp. 189–204.
- ¹⁷⁷ Jaunākās akadēmiskās publikācijas par šo tēmu ir pieejamas arī tiešsaistē, sk.: Raphael Rosenberg (2009). Architekturen des “Dritten Reiches”. Völkische Heimatideologie versus internationale Monumentalität. In: *ART-Dok. Publikationsplattform Kunstgeschichte*. (19 Seiten). Pieejams: http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/frontdoor.php?source_opus=1501&la=de (skatīts 10.03.2013.); Ulrich Hartung (2010). Bausteine für Führerkult und Gemeinschaftsglaube. Ausdrucksformen der NS-Ideologie in der Deutschen Architektur von 1933 bis 1945. In: *kunsttexte.de*, 3/2010 (25 Seiten). Pieejams: www.kunsttexte.de (skatīts 10.03.2013.).
- ¹⁷⁸ Achim Hubel (2006). *Denkmalpflege: Geschichte. Themen. Aufgaben. Eine Einführung*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., S. 107–125.
- ¹⁷⁹ Rīkojums par būvju atļauju došanas pārkārtošanu. *Rīkojumu Vēstnesis*, 10.04.1942.
- ¹⁸⁰ Hans Schröder (1942). *Riga im Wandel der Zeiten*. Rīga: Holzner Verlag.

- ¹⁸¹ Francis Balodis, Rauls Šnore (sast.) (1937). *Senā Rīga gleznās, zīmējumos un gravīrās*. Rīga: Rīgas pilsētas valde.
- ¹⁸² Schröder. *Rīga im Wandel der Zeiten*, Abb. 30, 31.
- ¹⁸³ Sk. attiecīgo saraksti par Pieminekļu valdē izskatītajiem divpadsmit ēku rekonstrukcijas priekšlikumiem laika periodā no 25.11.1941. līdz 20.05.1942. LVVA, P-522-1-8, 71., 72., 74., 76., 80., 81., 85., 129.-132., 135. lp.
- ¹⁸⁴ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 257 Rīgas pilsētas būvju inspekcijai, 14.04.1942. LVVA, P-522-1-8, 133. lp.
- ¹⁸⁵ Pieminekļu valdes sēdes protokols Nr. 890, 17.11.1941. LVA, 700-1-313, 144. lp.
- ¹⁸⁶ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 846 Rīgas pilsētas būvju inspekcijai, 17.10.1941. LVVA, P-522-1-8, 94. lp.
- ¹⁸⁷ Andrejs Holcmanis (2007). *Vecrīga – pilsētbūvniecības piemineklis*. Rīga: Zinātne, 93., 186., 198. lpp.
- ¹⁸⁸ Pilsētas seja top tirāka. *Tēvija*, 24.02.1943.
- ¹⁸⁹ Pārpuce. Raula Šnores pārskats, 138. lpp.
- ¹⁹⁰ Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Nekustamo īpašumu nodaļas vēstule Nr. 1810/5-1, 08.07.1943. LVVA, P-522-1-7, 4. lp.
- ¹⁹¹ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 401 [vācu val.], 08.06.1943. LVVA, P-522-1-1, 156. lp.
- ¹⁹² Tas ir karš. *Tēvija*, 30.04.1942.
- ¹⁹³ Pieminekļu valdes iesniegums Nr. 835 būvpadomniekam Z. Bekeram [vācu val.], 09.09.1942. LVVA, P-522-1-1, 181. lp.
- ¹⁹⁴ Sk.: T. Kaiga. Pret cilvēciņu noziegušies. *Tēvija*, 16.03.1943.; Gaisa gangsteri. *Laikmets*, 18.06.1943.; Gaisa terors grib iznīcināt Eiropas kultūru. *Tēvija*, 08.07.1943.; u.c.
- ¹⁹⁵ Pretgaisa aizsardzība ieņemtos austrumu apgabalos. *Tēvija*, 24.04.1943.
- ¹⁹⁶ Raimunds Čaks (1944). No liesmām izaugs atriebība! *Laikmets*, 17, 264.-265. lpp.
- ¹⁹⁷ Sk.: Laimonis Purs (2006). *Aizejot atskaties*. Rīga: Signe, 154. lpp.
- ¹⁹⁸ Riekstiņš. Rīgas pilsētas pārvaldes darbība, 81.-83. lpp.
- ¹⁹⁹ Turpat, 84. lpp.
- ²⁰⁰ Pēteris Stepiņš. Sargiet senās kultūras pieminekļus. *Tēvija*, 17.09.1943.
- ²⁰¹ Metallu lūžņu vākšana Latvijā. *Tēvija*, 02.07.1943.
- ²⁰² Minēto amatpersonu saraksti par šo lietu sk.: LVVA, P-522-1-1, 130.-131. lp.
- ²⁰³ Āboltiņš. Vēstures pieminekļu aizsardzība, 29. lpp.
- ²⁰⁴ Artur K. Krumin' (1947). *Rīga*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii arkhitektury SSSR, s. 34.
- ²⁰⁵ Vērtīgi atklājumi Pētera baznīcas drupās. *Tēvija*, 25.01.1944.
- ²⁰⁶ Sk.: Unāms. *Zem Barbarosas šķēpa*, 215.-218., 317.-375. lpp.
- ²⁰⁷ Pieminekļu valdes sarakste ar ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļu [vācu val.], 28.04.-11.07.1944. LVVA, P-522-1-1, 94.-99. lp.
- ²⁰⁸ Riekstiņš. Rīgas pilsētas pārvaldes darbība, 84. lpp.
- ²⁰⁹ Turpat, 86. lpp.

- ²¹⁰ Rasa Pārpuce (2007). Moderna sieviete 20. gadsimta karā: Mērija Grīnberga un Latvijas muzeju kolekciju izvešana 1944.–1946. gadā. No: Kaspars Zellis (sast.). *Sieviete Latvijas vēsturē: Rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 132.–133. lpp.
- ²¹¹ Edgars Slaviets (2005). Manas bērnības Rīga. No: Andris Caune (atb. red). *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. 5. sēj., Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 356. lpp.

SAĪSINĀJUMI

- LU – Latvijas Universitāte
NKVD – Iekšlietu tautas komisariāts
NSDAP – Vācijas Nacionālsociālistiskā strādnieku partija
RPVM – Rīgas pilsētas vēstures muzejs
UNESCO – Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija
VK(b)P – Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija

ACTIVITIES OF THE MONUMENT BOARD
IN THE PROTECTION OF OLD RIGA
ARCHITECTURAL HERITAGE DURING
THE NAZI OCCUPATION (July 1941–July 1944)

Mārtiņš Mintaurš

Dr. hist., assistant professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Scientific research theme: history and theory of cultural heritage protection.

E-mail: martins.mintaurš@lu.lv

The article deals with the activities of the Monument Board, the national heritage protection institution of Latvia then, carried out in relation to architectural heritage objects of Old Riga during the period of Nazi occupation regime in Latvia. The activities in question were connected with the protection and partly also with investigation of historical buildings left after the devastating fire that broke out on 29–30 June 1941 caused by warfare directly in the centre of Old Riga. The conceptions adopted by the Monument Board as well as subsequent implementation of the latter in practice are investigated in the context of cultural policy and collaboration issues typical of this period of time. The article is based on records kept at the Latvian National Archives, the materials of the Department for Heritage Protection of the Architectural Office at Riga Municipality, and historiography devoted to political and cultural history of the period in question.

Key words: the Monument Board of Latvia, Old Riga, Latvia during WW II, architectural heritage.

Summary

The Monument Board of Latvia, established in 1923, was the first national heritage protection institution in the country to operate within the jurisdiction of the Ministry of Education of the Republic of Latvia. In the course of World War II, as the state became subjected to the Soviet Union in the summer of 1940 and then to Nazi Germany a year after, the Monument Board remained in its place mainly, while there were also some administrative changes affecting the management of this institution. Thus, when the warfare between the Soviet and Nazi troops took place in late June 1941, reaching the outskirts of Riga around 28 June, the Monument Board was able to fulfill its duties when asked.

After the great fire in Old Riga on 29–30 June, resulting either from military clashes or some other occasional grounds, it was the most complicated and voluminous task for the Monument Board to cope with both technical and political problems arising. The first one was connected with the amount of destruction of the Old Town never experienced so far: a good fifth of the historical buildings was damaged or destroyed completely including the most symbolic objects of Riga – the St Peter's Church, the Blackhead's House (built by a mediaeval corporation of merchants), and the Town Hall along with the unique City Library dating back to the early 16th century.

The second problem for heritage protection activities setting in was the Nazi occupation regime in Latvia which actually confronted society with the policy of ideological and physical terror from the very first days. So, the article deals with the activities of the Monument Board directed to the salvation of the architectural heritage objects in the social and economical conditions of war-time everyday life as well as the efforts to keep the balance between the Nazi control system demands and the interests of cultural life as such.

A massive propaganda campaign was launched by the Nazi officials already in the first days of occupation in order to blame the Jewish population for setting the city on fire. This anti-Semitic motif was held tight up to the year 1944 yet slowly becoming less intensive in expression. However, the Monument Board did not take part in this, holding back from any kind of speculations on the subject.

In 1942, several suggestions were made by the German officials of Riga Municipality considering the reconstruction ideas for the destroyed areas of the Old Town; these suggestions were quite in line with practice common in Germany at that time, i.e. the emphasis was put on the most significant objects like the three historical buildings mentioned above and the mediaeval Riga Castle as well. All the conceptions remained just in the written form because of the prohibition to take on any civil construction works beyond the spending limit of RM 5000. This rule was set in March 1942, also having an effect on architectural heritage protection.

Admittedly, the Monument Board carried out a set of documentation and very limited architectural conservation activities meeting with the lack of both human and material resources. This was also, why no particular programme for complex conservation works in the Old Town was established. Yet the heritage protection employees managed to follow the ethical and professional standards providing hope for an eventual restoration of the destroyed architectural monuments.

Iesniegts 13.03.2013.